

ONYMICKÁ MOTIVÁCIA

Onymicky motivované sú vlastné mená (propria, sg. proprium). J. Furdík tomuto motivačnému typu nevenoval veľa pozornosti, čo možno pripísať celkovej fragmentárnosti práce, vyplývajúcej z predčasnej autorovej smrti. Na príslušnom mieste (Furdík, 2008, s. 56 – 57) sa čitateľ dozvedá tieto základné teórie týkajúce sa onymickej motivácie: onymicky motivované sú vlastné mená, ktoré sú pomenovaniami jednotlivín, pričom rozdiel medzi apelatívami a propriami sa ilustruje na príklade prvého božieho prikázania: *Ja som **Pán Boh** tvoj a nebudeš mať iných **bohov** okrem mňa*. Okrem toho sa načrtáva problém onymickej paradigmatickej: „Ak je vlastné meno pomenovaním jednotliviny, problematické je jeho paradigmatické zaradenie, teda na prvý pohľad sa onymická motivácia nezlučuje s paradigmatickou motiváciou. Lenže tu sa musím vyrovnáť s teóriou V. Blanára (1996), ktorý hovorí o onymickej paradigmatickej...“ (Furdík, 2008, s. 57).

Pri charakteristike tohto motivačného typu vychádzame z chápania vlastného mena ako špecifického lexikálneho znaku. Špecifika propria vyplýva z jeho funkcií – individualizovať, identifikovať a diferencovať druhovú jednotlivinu (Blanár, 1996; Šrámek, 1999).

Prostredníctvom OM teda možno na otázku *Prečo sa lexéma vo funkcii vlastného mena utvorila?* odpovedať takto: *Pretože onymická lexéma vyjadruje komunikačnú potrebu pomenovať daný denotát ako jednotlivinu, teda individualizovať, identifikovať a diferencovať*. Odpoveď na druhú fundamentálnu otázku, *Ako sa lexéma vo funkcii vlastného mena utvorila?*, teda na otázku, týkajúcu sa „fyzického“ utvorenia propria, je záležitosťou zvoleného nominačného aktu (lexikálny výber, slovotvorba, prevzatie z cudzieho jazyka atď.), teda záležitosťou tých typov lexikálnej motivácie, ktoré majú nominačnú schopnosť. OM v našom ponímaní sama osebe bezprostredne neplní nominačnú funkciu, ale vždy prostredníctvom iného motivačného typu.

Onymickým motivantom je súbor javov, ktoré robia vlastné meno vlastným menom, teda **spoločensky podmienená potreba (jazykovo) individualizovať, identifikovať a diferencovať** (ďalej IID). Individualizáciu, identifikáciu a diferenciaciu chápeme ako fundamentálnu, združenú a „trojjedinú“ funkciu onymie; podobne vymedzuje onymické funkcie V. Blanár (1996) či R. Šrámek (1999). Onymickým motivátom je konkrétne proprium.

OM je odrazom skutočnosti, že isté denotáty (alebo skupiny denotátov) sa v ľudskej mysli chápu ako jedinečné objekty, a to v nadväznosti na požiadavku praktickej orientácie človeka vo svete, ktorá zahŕňa aj bezproblémovú individualizáciu, identifikáciu a diferenciaciu druhových jednotlivín. Túto požiadavku najdokonalejšie a najefektívnejšie uspokojuje vlastné meno (v konkurencii takých jazykových prostriedkov ako napríklad ostenzia, použitie pronomín, deskripčia).

Denotát sa javí natoľko dôležitý, že jazykové spoločenstvo pociťuje potrebu jazykovo ho stvárať ako jednotlivinu. Jazykový znak, ktorý sa na uspokojenie takto motivovanej nominačnej potreby použije, takto funguje v jazykovej komunikácii, je nositeľom zväzku navzájom nevyhnutne prepojených a v jednote pôsobiach **všeobecne onymických funkcií** („byť vlastným menom“) a **špecificky onymických funkcií** („byť určitým vlastným menom“) (o takomto chápaní onymických funkcií porov. Šrámek, 1999, s. 27).

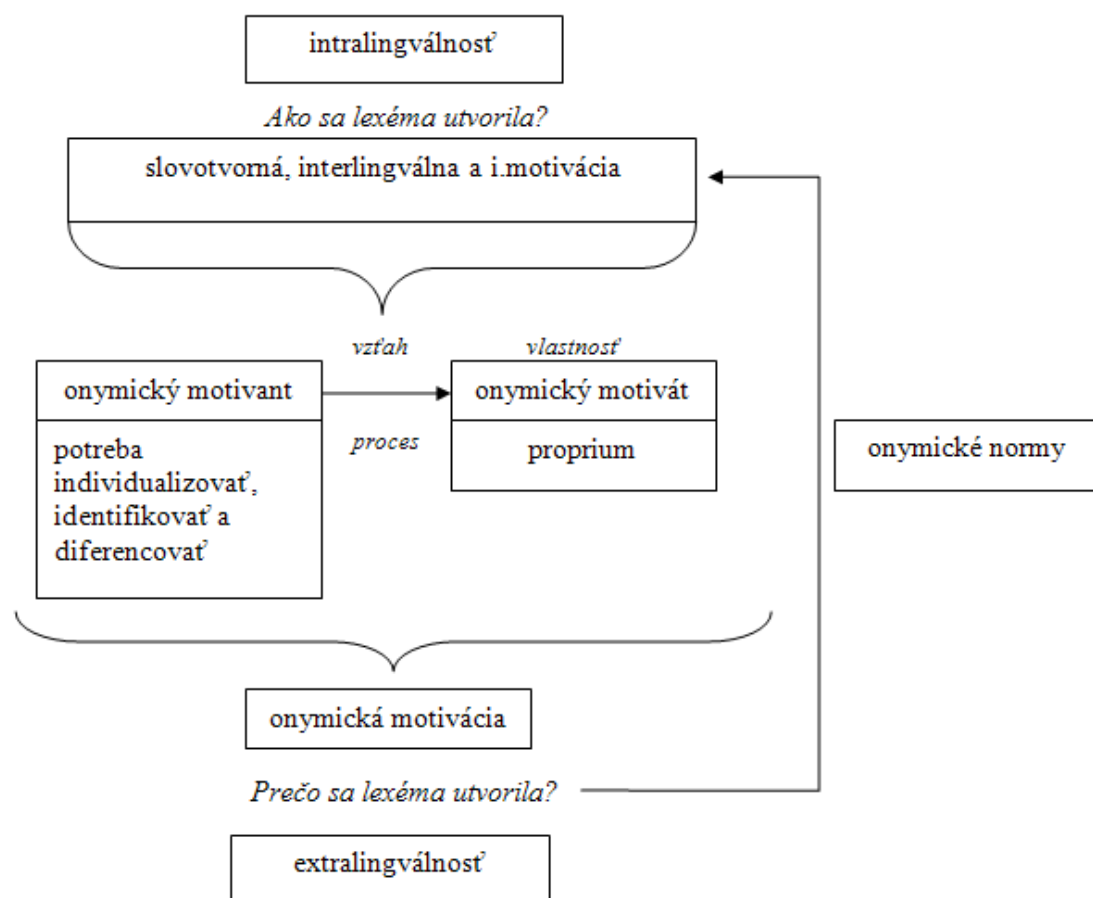
Vlastné meno je typickým príkladom pôsobenia princípu funkčnej separácie v jazyku. Budeme uvažovať o **princípe onymickej funkčnej separácie**, ktorý vyjadruje to, že vlastné meno – v kontraste s inými druhmi lexikálnych jednotiek, primárne na rovine apelatívum : proprium – je pomenovaním jednotliviny. Elementárnou funkciou vlastného mena, jeho výraznou konštitučnou črtou je individualizovať, identifikovať a zároveň diferencovať

jedinečný onymický objekt.¹ Proprium sa teda pokladá za jazykový znak sui generis, ktorého existencia je motivovaná osobitnými nominačnými a komunikačnými požiadavkami.

Princíp onymickej funkčnej separácie spočíva v tom, že vlastné meno – v kontraste s inými druhmi lexikálnych jednotiek, primárne na rovine apelatívum : proprium – je pomenovaním jednotliviny. Elementárnou funkciou vlastného mena, jeho výraznou konštitučnou črtou je individualizovať, identifikovať a zároveň diferencovať jedinečný onymický objekt. Táto skutočnosť sa pregnantne vyjadruje v teórii vlastného mena V. Blanára (1996a), ktorý na subkategoriálnej úrovni významu propria vyčleňuje onymický príznak *spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia*. Proprium sa teda pokladá za jazykový znak sui generis, ktorého existencia je motivovaná osobitnými nominačnými a komunikačnými požiadavkami. Princíp onymickej funkčnej separácie v uvedenom zmysle vystihujú aj tieto slová R. Šrámk (1999, s. 23): „Individualizační funkce je primárne orientována na singulativizování jednoho prvku v rámci celku (v rámci třídy, druhu) a vzhledem k němu, diferenciační funkce se primárně orientuje na poměr těchto individualizovaných prvků navzájem. Jsou to funkce vyplývající z mimojazykových, tj. v širokém slova smyslu komunikačních potřeb. Nominační funkce pak v sobě obsahuje jak mimojazykovost, tak jazykovost, neboť prostřednictvím propriálně pojmenovacího aktu, který ve své materializované podobě má tvar jazykový, se na úrovni jazyka manifestuje propriálně komunikační potřeby.“

Všeobecná motivačná schéma sa pri OM konkretizuje takto:

Schéma. Onymická motivácia

Mohlo by sa zdať, že rozdiel medzi apelatívami a propriami je len v pravopise, čo je však hrubé zjednodušenie. V. Blanár (1996, s. 50) vymedzuje tieto kritériá na odlíšenie apelatív a proprií:

1) **Jedinečnosť nominačného (pomenovacieho) aktu.** VM sa od začiatku úradne alebo spontánne využíva ako VM, pričom musí ísť o prijatie a ustálenie aspoň užším spoločenským úzom (aspoň dvoma osobami). Jedinečnosť nominačného aktu sa pri osobných menách prejavuje ako „krstanie“ (krstanie = priradenie mena istej osobe; nejde len o krst v náboženskom zmysle, preto je slovo krstanie v úvodzovkách). Priradenie mena (pomenovanie) je dvojaké: úradné a spontánne (neúradné). Úradné pomenúvanie sa riadi podľa pravidiel, ktoré vymedzuje zákon: napr. rodičia pri narodení dieťaťa sú povinní vybrať rodné meno z príslušného súboru rodných mien, priezvisko sa zväčša dedí po otcovi; oficiálne meno, ktoré pozostáva z rodného mena a priezviska, sa zapíše do úradných dokumentov (matrika, rodný list). Spontánne pomenúvanie sa neriadi takýmito prísnymi pravidlami; normy v neúradnom pomenúvaní sú oveľa voľnejšie, pripúšťa sa napr. väčšia variantnosť (jeden človek môže mať viacero hypokoristik: *Peťo*, *Peťko*, *Petino* a pod., resp. aj viacero prezývok: *Ibro*, *Ibrik*, *Žiletka*). Dôležité však je, že vlastné meno (úradná alebo neúradná, živá podoba) je pevne zviazaná so svojím denotátom, teda daným vlastným menom pomenúvame vždy tú istú a nie inú osobu.

2) **Jedinečný pojem a jedinečný onymický objekt** znamená, že význam daného mena sa viaže len na jeden objekt, porov. rozdiel *mesto* (hocijaké mesto) – *Mesto* (jedno konkrétne mesto).

3) **Onymická sémantika** je špecifický typ lexikálneho významu, ktorý odráža jednak začlenenie vlastného mena do onymického podsystému („rodné meno“, „priezvisko“, „vodný tok“ a i.), jednak jedinečné vlastnosti denotátu (porov. ďalej).

4) **Nedostatok všeobecného (generického) singuláru a plurálu.** Apelatíva možno použiť v tzv. všeobecnom (generickom) gramatickom čísle: napr. generickú platnosť nadobúda veta *Divák odchádzal zo zápasu znechutený*, čo môže znamenať, že všetci diváci odchádzali zo zápasu znechutení. Platí teda *Divák odchádzal zo zápasu znechutený*. = *Diváci odchádzali zo zápasu znechutení*. Pri vlastných menách však takáto operácia bez zmeny významu nie je možná: *Chrám svätého Mikuláša* – **Chrámky svätého Mikuláša*. Plurál sa pri vlastných menách využíva predovšetkým na lexikálne, nie gramatické účely: lexémami *Piesok* – *Piesky*, *Lúka* – *Lúky* sa označujú rôzne onymické objekty.

Všeobecný sg. a pl. je pri apelatívach možný preto, lebo apelatíva označujú všeobecný pojem, celú triedu prvkov a až sekundárne (v konkrétnej situácii, v konkrétnej výpovedi) môžu označovať jednotlivinu. Napr. ak použijem vetu *To je krásny pes!*, to, o akého konkrétneho psa ide, môžeme zistiť len v závislosti od konkrétnej situácie. Propriá však pomenúvajú jednotliviny bez ohľadu na konkrétnu situáciu.

I keď sa pri prvotnom pomenúvaní mohol využiť apelatívny lexikálny význam ako motivačný faktor (napr. osoba s menom *Kováč* bola naozaj *kováčom*), vlastné meno neoznačuje denotát cez všeobecný pojem, vlastné meno je totiž bezprostrednejšie späté s denotátom než apelatívum a denotát označuje cez onymický, propriálny pojem (pozri ďalej). Lexikálny význam prítomný pri prvotnom nominačnom akte (pri prvotnom „krstení“) nie je relevantný: porov. napr. množstvo osôb s „remeselníckymi“ priezviskami *Kováč*, *Mlynár*, ktoré však kováčmi ani mlynármi nie sú. Podobne chotárny názov *Hlboké pole* nemusí ležať „hlboko“ a pôvodné „pole“ je dnes zastavané (Blanár, 1996, s. 27).

Onymická typológia

Zhrnutie základných pojmov:

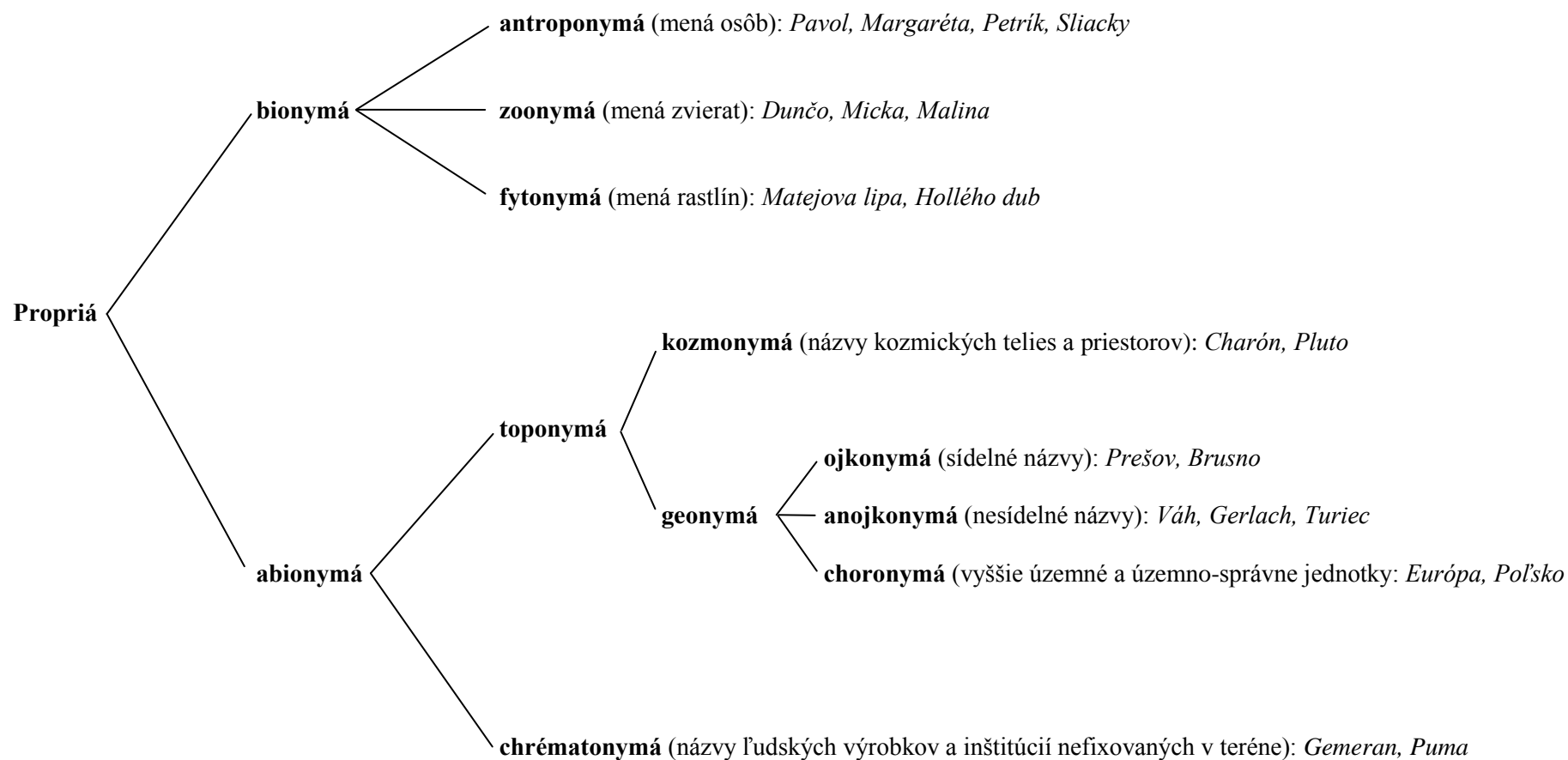
Vlastné meno (*proprium*) – špecifický jazykový znak, ktorý označuje denotát ako jednotlivinu (nie ako zovšeobecnený pojem) v rámci istého druhu. Počet druhov je obmedzený potrebami spoločenskej praxe, napr. „obývané miesto“ (*Prešov, Banská Štiavnica, Nitra*), „štátno-politický útvar“ (*Slovensko, Juhoafrická republika, Japonsko*), „terénny názov“ (*Predná Hora, Za vrchom, Salašná*), „rodné meno“ (*Michal, Kristína, Jakub*).

Onomastika – náuka o vlastných menách, ich semiotickom, jazykovo-štruktúrnom a komunikačno-pragmatickom statuse;

Onymia – súbor vlastných mien; *antroponymia* – súbor osobných mien, *toponymia* – súbor geografických názvov, *chrématonymia* – súbor názvov ľudských výrobkov, ktoré nie sú fixované v teréne.

Onymický – týkajúci sa onymie, vlastných mien; napr. onymický systém = systém vlastných mien (*antroponymický, toponymický, chrématonymický*).

Klasifikácia proprií

Propriálnu lexiku rozčleňujeme na základe vlastností onymických objektov (denotátov) podľa týchto príznakov: životnosť (bionymá – abionymá), personickosť (antroponymá – zoonymá, fytonymá, fixovanosť v teréne (toponymá – chrématonymá) a i. Za najdôležitejšie skupiny vlastných mien sa pokladajú antroponymá, toponymá (geonymá) a chrématonymá. Niektorí autori túto triádu uvádzajú ako východisko onymickej klasifikácie, upúšťajú teda od dichotómie bionymá – abionymá.

Antroponymá

Pre súbor antropónym sa používa termín antroponymia. Mená osôb sú najdôležitejším typom proprií. Pri antroponymách rozlišujeme nielen mená skutočne existujúcich bytostí, ale aj mená fiktívnych, akoby žijúcich bytostí.

rodné (krstné) mená: *František, Mária*

priezviská: *Škultéty, Valihora, Polanský*

oficiálne mená (RM + P): *Jozef Pekárik, Barbora Králiková*

živé mená: *Šubrovie Jano, Miľo Kačínec, Rudolf od Taraba*

prídomky: *Vavrinec Benedikt z Nedožier*

prezývky: *Weiki, Aggasi, Žirafa, Bud'o, Ťava*

osobitne stoja

etnonymá (etnonymické mená): *Rus, Island'an, Peruánec*

katojkonymá (obyvateľské mená): *Moskovčan, Oravec, Bystričan*

fiktívne antroponymá: *Popolvár, Gerda*

Toponymá

Pre súbor toponymických názvov sa používa termín toponymia. Základným je členenie toponým podľa príznaku [\pm na zemskom povrchu]. **Kozmonymá** sú pomenovania mimozemských telies (resp. ich častí) a oblastí (galaxií, hmlovín, súhvezdí a pod.): *Mliečna dráha, Malý voz, Jupiter, Mars, Mesiace, More nepokojov* (na Mesiaci). **Geonymá** sú názvy oblastí zemského povrchu, ktoré sú fixované v teréne. Geonymá ďalej členíme na základe príznaku [\pm sídelnosť]. **Ojkonymá** sú sídelné názvy, **anojkonymá** nesídelné názvy; pri názvoch vyšších územných celkov (ide o tzv. **choronymá**) sídelnosť nehrá rolu, preto ich vyčleňujeme samostatne.

OJKONYMÁ (osadné názvy): *Liptovský Mikuláš, Levoča, Kopanice, Malá Lehota*

urbanonymá (názvy vnútromestských častí: štvrte, ulice, námestia a i.): *Petržalka, Sekčov, Ulica 17. novembra, Hviezdoslavovo námestie, Vajanského nábrežie*

ANOJKONYMÁ členíme na:

- **oronymá** (názvy vrchov, dolín, priepastí, jaskýň ap.): *Sitno, Veľká studená dolina, Demänovská jaskyňa;*

- **hydronymá** (názvy vodných tokov a plôch: riek, potokov, vodopádov, oceánov, morí, prielivov, zátok, priehrad, jazier, plies, tajchov, rybníkov, prameňov ap.): *Hron, Hodrušianka, Hviezdoslavov vodopád, Tichý oceán, Stredozemné more, Mexický záliv, Tatársky prieliv, Zemplínska Šírava, Aralské jazero, Štrbské pleso, Bakomi, Svoradov prameň;*

- **ekonymá** (pozemky, chotárne názvy): *Brnovo (pastvina), Borákovo (lúky), Zadná Hôrka (les), Zadná Rúbanica (rúbanisko), Prostredný hon (pole), Hruškova (záhrada);*

CHORONYMÁ (názvy vyšších prírodno-územných a územno-správnych celkov, ako sú svetadiely, štáty, kraje, župy, okresy ap.):

- **administratívne choronymá:** *Slovensko, Banskobystrický kraj, Popradský okres, Liptovská stolica*
- **prírodné choronymá:** *Ázia, Východoslovenská nížina, Vysoké Tatry, Spiš, Považie, Pohronie*

Chrématonymá

Vlastné mená predmetov materiálneho, kultúrneho a duchovného dedičstva; názvy inštitúcií, firiem, obchodov, ktoré nie sú fixované v teréne.

1. VLASTNÉ MENO SPOLOČENSKÉHO JAVU

- **VM časového pojmu (choronymum):** epocha, obdobie, sviatok, pamätný deň: *Vianoce, Veľká noc, Medzinárodný deň žien, Hromnice*
- **VM dejinnej udalosti, akcie (akcionymum):** revolúcia, bitka, vojna, vojenské cvičenie, zjazd, konferencia, kampaň, súťaž, výstava, obrad a pod.: *Bitka troch kráľov, Poviedka 2005*
- **VM spoločenského ocenenia (faleronymum):** rad, vyznamenanie, medaila, plaketa, cena, titul: *Rad bieleho dvojkríža I. triedy, Oscar, Osobnosť televíznej obrazovky, Aurel, Zlatý slávik*

2. VLASTNÉ MENO SPOLOČENSKEJ INŠTITÚCIE (inštitucionymum): inštitúcie – vojenské (zväz, útvar, skupina), politické (strany, organizácie, zväzy), správne (zákonodarné a vládne inštitúcie), hospodárske (podniky, závody, obchodné a pohostinské zariadenia a pod.), školské (školy, fakulty, katedry, internáty), vedecké a kultúrne (akadémia, ústavy, múzeá, divadlá, súbory, športové kluby, zdravotnícke a rekreačné zariadenia), cirkevné (kláštory, kostoly, zoskupenia): *Slovenský zväz ľadového hokeja, Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, Inštitút pre verejné otázky, Slovenské národné divadlo, Národná banka Slovenska, Blichár (obuv), TESCO, Billa, U Brámera (pohostinstvo), Aida (cukráreň)*

3. VLASTNÉ MENO VÝSLEDKU SPOLOČENSKEJ ČINNOSTI

- **VM diplomatického aktu (dokumentonymum):** zmluva, doktrína, plán, zákon: *Zlatá bula, Postupimská dohoda*
- **VM vedeckého, publicistického a umeleckého diela alebo jeho časti (ideonymum):** *Do mesta 30 minút, Letorosty, Slnéčnice, Krútnava, Predaná nevesta, Posledná večera, Traja kamaráti, Pod lampou, Televízne noviny*
- **VM jedinečného výrobku, predmetu (unikátonymum):** loď, lietadlo, tank, zvon, drahokam a pod.: loď *Kriváň*
- **VM dopravného spoja (porejonymum):** *Sitno, Gerlach, Dargov, Cracovia*
- **VM výrobného typu, modelu, ochrannej známky, série výrobkov (pragmatonymum):** *Adidas, Puma, Bat'a, Elena* (sedacia súprava)

Onymické normy

Jazyková norma sa v Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 204) charakterizuje ako „zákonitosti vlastné spisovnému jazyku (alebo aj nárečiam) a prijímané v určitom období daným jazykovým spoločenstvom ako záväzné; realizovaná časť jazykového systému“.

J. Horecký chápe jazykovú normu ako „pravidlo pre jazykové správanie, ktoré umožňuje rozlíšiť, čo je v danom jazykovom výraze správne, vhodné a čo nesprávne“ (Horecký, 1982, s. 70). Jazyková norma sa podľa I. Nebeskej (1989, 2003) vyznačuje týmito vlastnosťami: inherentnosť, implicitnosť, záväznosť, ustálenosť a variantnosť.

a) *Inherentnosť* odráža fakt, že norma je vnútornou súčasťou jazyka (otvára sa otázka vzťahu norma – systém, norma – jazyk; Nebeská, 2003, s. 51).

b) *Implicitnosť* sa zdôrazňuje vo vzťahu k explicitnej kodifikácii. Normovanosť jazyka si teda bežní používatelia uvedomujú zväčša len negatívne – pri porušení istej jazykovej normy.

c) *Záväznosť* je prejavom spoločenskej determinovanosti jazykovej normy, pričom záväznosť sa dáva do spätosti s postojmi používateľov jazyka k jazykovej norme (v príspevkoch F. Daneša, Š. Peciar a i., porov. Nebeská, 2003, s. 47). Miera záväznosti sa chápe diferencovane jednak v závislosti od sociálnych skupín používateľov jazyka, jednak vo vzťahu ku komunikačným sféram a situáciám (Peciar, 1978).

d) *Ustálenosť* a *variantnosť* sa chápu v dialektickej spätosti. Ustálenosť sa právom považuje za neoddiskutovateľný, fundamentálny aspekt normovanosti (jazyková norma plní nevyhnutnú stabilizačnú, stmelujúcu funkciu v jazykovom systéme i v rečovej realizácii). Na druhej strane kontinuálnosť, permanentný vývin a interakcia jazykových štruktúr vytvárajú nevyhnutné predpoklady na obmeny a premeny jazykovej normy.

Prístupy k jazykovej norme sú rôznorodé a nejednotné (porov. Kočiš, 1979; Horecký, 1982; Šikra, 1990; Nebeská, 2003). Rozličnosť názorov podľa J. Šikru (1990, s. 101) je spôsobená vymedzením „jazykových noriem z hľadiska rôznych ontologických úrovní ich predpokladaného uplatnenia“. Autor ďalej poznamenáva, že v chápaní jazykových noriem možno zaregistrovať dva krajné póly. Na jednom z nich sa chápanie noriem približuje k jazykovému systému (zdôrazňuje sa ich spoločenská závažnosť),¹ v druhom prípade sa chápanie noriem približuje k rečovému úzu (tieto prístupy akcentujú realizáciu jazykových noriem v reči). V tejto súvislosti možno vyčleniť triádu **systém – norma – úzus**, v ktorej ide o všeobecne chápanú jazykovú normu. Pri vyčleňovaní spisovnej normy sa uvažuje o triáde **úzus – norma – kodifikácia**. Postuluje sa dvojaká poloha jazykovej normy (Nebeská, 1992; 2003, s. 26, 39 – 40).

V. Blanár (1996a) vymedzuje vo vzťahu k onymii dvojaké chápanie normy: 1. norma ako „všeobecne a jednotne pôsobiaci súbor tendencií, pravidiel, zákonitostí, podľa ktorých je daný systém štruktúrovaný“ (s. 187) – napr. rozdiel medzi normami administratívno-právneho úzu a normami užšieho spoločenského úzu; 2. norma ako „fungovanie onymických sústav v spoločenskej praxi“ (s. 188).

Všeobecne možno konštatovať, že onymické normy riadia proces utvorenia vlastného mena, ako aj jeho fungovanie v komunikácii (porov. moment vzniku propria a moment používania propria – Šrámek, 1999, s. 20 – 21). Aj tu je potrebné brať do úvahy začlenenosť

¹ Porov. napr. definíciu M. Považaja (1997, s. 129): „Normu spisovného jazyka chápeme ako poznanú a realizovanú časť jazykového systému, ako súhrn zákonitostí a prostriedkov vlastných spisovnému jazyku a prijímaných daným spoločenstvom v istom období ako záväzných, ako stav jazykovej štruktúry v živom spisovnom úze, resp. v jazykovom povedomí jazykovo vzdelaných nositeľov národného jazyka.“

vlastného mena do onymickej triedy a podtriedy. Onymické triedy a podtriedy sa vo vzťahu k onymickým normám odlišujú, čo súvisí s charakterom onymických objektov (aj tu sa prejavuje úzka spätosť na rovine onymický znak – onymický denotát).

onymické normy – systém pravidiel, na základe ktorých sa vlastné mená vytvárajú (nominačný aspekt) a fungujú (systémovo-komunikačný aspekt)

Vo vzťahu k celej onymii, a teda aj vo vzťahu k onymickým normám, zohráva zásadnú úlohu fixácia, ktorá sa chápe ako odraz stabilizovaného vzťahu medzi onymickým znakom a onymickým objektom zaradeným do množiny objektov rovnakej triedy (Šrámek, 1999, s. 68). V poňatí citovaného autora sa vymedzuje dva druhy fixácie, ktoré sa ďalej vnútorne členia na typy (Šrámek, 1999, s. 70 – 71):

I. Objektovosystémová fixácia

Tento druh fixácie je základný² a vychádza z triedenia onymických objektov:

a) Antroponým sa týka **sociálno-priestorová fixácia** (začlenenosť do spoločenských vzťahov).

b) Toponým sa týka **geograficko-priestorová fixácia** (začlenenosť do lokalizačných vzťahov).

c) Chrématoným sa týka **ekomonicko- (príp. kultúrno-, politicko-) -priestorová fixácia** (začlenenosť do ekonomicko-kultúrnych vzťahov).

Podobne aj V. Blanár (1996, s. 26 – 27) charakterizuje vzťah medzi menom a onymickým objektom, ktorý má pri toponymách geografickú povahu, pri antroponymách má sociálnu povahu a chrématonymá sa vyznačujú spätosťou s výrobnou a kultúrnou činnosťou človeka.

II. Jazykovosystémová fixácia

Jazykovosystémová fixácia sa prejavuje dvojako:

a) Začlenenosť propria (domáceho pôvodu) do systému jazykových prostriedkov daného jazyka a z toho vyplývajúca zemepisná a sociálna diferenciácia na úrovni proprium – proprium, ale aj proprium – apelatívum.

b) Používanie propria v komunikácii a z toho vyplývajúce regionálne a spoločenské rozdiely.

Používanie všetkých jazykovo-komunikačných prostriedkov (a teda ja vlastných mien) je v konkrétnej komunikačnej situácii determinované subjektívnymi a objektívnymi štýlotvornými činiteľmi (komplexne o štýlotvorných činiteľoch porov. Mistrík, 1997, s. 407 – 419; Findra, 2004, s. 172 – 180). J. Findra poznamenáva, že so základnými objektívnymi štýlotvornými činiteľmi (funkcia prejavu, forma prejavu, prostredie, adresát) sú späté objektívnych faktorov (vlastností), ktoré „charakterizujú príslušný funkčný štýl ako model povrchovej organizácie textu a zároveň charakterizujú aj aktuálny text vybudovaný na báze tohto modelu (Findra, 2004, s. 174). Ide o tieto dichotomicky členené a vzájomne sa ovplyvňujúce vlastnosti: verejnosť – súkromnosť, oficiálnosť – neoficiálnosť, písomnosť – ústnosť, monologickosť – dialogickosť, prítomnosť – neprítomnosť adresáta. V nasledujúcom výklade si všimneme, ako uvedené vlastnosti vplyvajú na fungovanie vlastných mien v komunikácii a akú úlohu v tomto procese zohrávajú onymické normy v jednotlivých onymických makrotriedach.

J. Bosák (1990) vymedzuje komunikačné sféry s ohľadom na jednotlivé útvary národného jazyka. Autor rozlišuje dve základné komunikačné sféry (I. oficiálnu a verejnú sféru – celospoločenský styk; II. verejnú/neverejnú neoficiálnu sféru – bežný dorozumievací styk) a šesť užších sfér podľa témy komunikácie (1. hospodárska, spoločenská, politická

² „Sít' objektů a typy jejich fixací představují reálný, objektový (předmětný) základ jak onomastiky jako celku, tak i jejích subdisciplín“ (Šrámek, 1999, s. 70).

a organizačná činnosť, 2. masová informácia a propaganda, 3. veda a popularizácia vedy, 4. organizovaná výučba, 5. umelecká literatúra a 6. estetické pôsobenie – divadlo, film ap.).

1) Antroponymické normy

Oficiálne podoby vlastných mien sú determinované normami na úrovni administratívno-právneho úzu. Fungovanie antroponým vo všeobecnej rovine upravuje Zákon o mene a priezvisku (1993, neskôr viackrát novelizovaný, naposledy v r. 2008),³ z ktorého sme vybrali a upravili základné formulácie dokumentujúce onymické normy na najvyššej oficiálnej úrovni (neodkazujeme na konkrétne paragrafy a odseky, kde sa príslušné ustanovenia nachádzajú):

- každý musí mať rodné meno a každý musí mať priezvisko;
- rodné meno sa určuje rozličným spôsobom: dohodou rodičov, rozhodnutím súdu (ak nedošlo k dohode rodičov, alebo ak nie je známy ani jeden z rodičov), vyhlásením jedného z rodičov (ak druhý rodič nie je známy alebo ak zomrel);
- nemožno určiť rodné meno hanlivé, neosobné, domácku podobu mena, prvé meno totožné s menom súrodenca, osobe mužského pohlavia nemožno určiť ženské meno a naopak;
- každému možno určiť viac ako jedno rodné meno, najviac však tri rodné mená;
- štátny občan Slovenskej republiky nadobúda spoločné priezvisko rodičov; ak majú rodičia rôzne priezviská, nadobúda priezvisko jedného z nich určené dohodou pri uzavretí manželstva; ak rodičia nie sú zosobášení, nadobúda priezvisko podľa dohody rodičov;
- dohodou možno určiť iba priezvisko, ktoré mal jeden z rodičov v čase uzavretia dohody;
- maloleté dieťa nadobúda priezvisko matky ak sa právoplatne rozhodlo o zapretí otcovstva muža zapísaného v knihe narodení;
- ak je dieťa štátnym občanom aj iného štátu, môže nadobudnúť priezvisko alebo priezviská v súlade s jeho právnym poriadkom alebo tradíciou;

V osobitných paragrafoch (§ 6 – 13) sa upravujú možnosti zmeny mena a priezviska.

V súvislosti s fungovaním vlastných mien v komunikácii vyčleňujeme štyri rozličné komunikačné sféry, ktoré sa s ohľadom na fungovanie onymie vyznačujú rozličnou mierou záväznosti a variantnosti.

a) Oficiálna administratívna komunikačná sféra

Táto komunikačná sféra sa týka administratívneho štýlu, teda administratívnych dokumentov (napr. matrika, kniha narodených, rodný list, občiansky preukaz, vodičský preukaz, vysvedčenie, životopis, vysokoškolský index, voličské zoznamy). Oficiálna administratívna komunikačná sféra vyznačuje príznakmi objektivnosť, oficiálnosť, verejnosť, ktoré podmieňujú nulovú mieru variantnosti, striktnú záväznosť a najvyššiu mieru oficiálnosti (vyžaduje sa striktné používanie vlastných mien podľa stanovených predpisov).

Úradná podoba osobných mien v slovenčine pozostáva z dvoch funkčných členov: rodného mena (rodných mien)⁴ a priezviska. Azda presnejšie by bolo uvažovať o funkčnom „hyperčlene“, zloženom z dvoch elementárnejších členov. Tento hyperčlen je plnou úradnou podobou vlastného mena osoby. Schematicky: {<rodné meno> + <priezvisko>}. Funkčný

³ Oficiálne: Zákon Národnej rady Slovenskej republiky 300/1993 Z. z. z 24. septembra 1993 o mene a priezvisku v znení zákona č. 154/1994 Z. z., zákona č. 198/2002 Z. z., zákona č. 515/2003 Z. z., zákona č. 36/2005 Z. z., zákona č. 13/2006 Z. z., zákona č. 344/2007 Z. z. a zákona č. 564/2008 Z. z.

⁴ Každý môže mať najviac tri rodné mená.

člen <priezvisko> sa dedí, funkčný člen <rodné meno> dieťaťu vyberajú zákonní zástupcovia z existujúceho súboru rodných mien. V oficiálnych dokumentoch (rodný list, občiansky preukaz, cestovný pas, vodičský preukaz, voličský preukaz, osobný dotazník, telefónny zoznam a i.) sa používa plné znenie osobného mena, nie je prípustné používanie iníciaľových skratiek. Každá „manipulácia“ s onymickým znakom na oficiálnej úrovni sa musí uskutočniť prostredníctvom príslušného úradu a po splnení zákonom presne stanovených podmienok.

b) Oficiálna neadministratívna komunikačná sféra

Do oficiálnej neadministratívnej komunikácie zahrnujeme písomné aj ústne jazykové prejavy s príznakmi +oficiálnosť, +verejnosť, +objektívnosť, –administratívnosť, +/-ústnosť (napr. mediálne komunikáty, v rámci školského prostredia prednáška). V tejto sfére sa pripúšťa používanie samostatných priezvisk (v spojení s lexémami pán, pani, slečna, kolega, kolegyňa a pod., napr. *pán Novák*, *pani Švarcová*, *slečna Veselovská*). V osobitných prípadoch sa používa aj samostatné rodné meno (napr. pri výherných súťažiach v televízii; tiež s lexémami typu pán, pani; napr. *pán Marcel*, *pani Anna*).

c) Polooficiálna komunikačná sféra

Do polooficiálnej neadministratívnej komunikácie zahrnujeme ústne jazykové prejavy s príznakmi +/-oficiálnosť, +/-verejnosť, +/-objektívnosť, –administratívnosť, +ústnosť (napr. polooficiálna komunikácia učiteľ – žiak na vyučovacej hodine).

d) Neoficiálna komunikačná sféra

Do neoficiálnej komunikácie zahrnujeme ústne a písomné jazykové prejavy s príznakmi –oficiálnosť, –verejnosť, –/+objektívnosť, –administratívnosť, +/-ústnosť (napr. bežný rozhovor medzi dvomi kamarátmi).

Konkrétny príklad

Uvedieme konkrétny príklad na komunikačné situácie realizované v školskom prostredí.

I. Oficiálna administratívna komunikácia sa v škole realizuje prostredníctvom zapisovania mien do triednej knihy či na vysvedčenie. V mennom zozname v triednej knihe ako súčasť oficiálnej administratívnej komunikačnej sféry sú vlastné mená žiakov a učiteľov sú vždy uvedené v plnej podobe RM + P.

II. Do oficiálnej neadministratívnej komunikácie patrí napr. komunikačná interakcia vyučujúci – žiak/študent na vyučovacej hodine, internetová stránka s údajmi o vyučujúcich a žiakoch.

Učiteľka komunikujúca so žiakmi na vyučovacej hodine ako statusovo vyššie postavený komunikant má na výber tieto možnosti používania mien:

- (a) K tabuli príde *Jozef Pekárik*.
- (b) K tabuli príde *Pekárik*.
- (c) K tabuli príde *Jozef*.
- (d) K tabuli príde *Jožo*.
- (e) K tabuli príde *Kikirík*.

Najoficiálnejší a najpresnejší je variant (a), ktorý možno použiť bez obmedzení. Variant (b) nemožno použiť vtedy, ak do jednej triedy chodia súrodenci s rovnakým priezviskom alebo menovci. Varianty (c) a (d) nemožno použiť vtedy, ak do triedy chodia osoby s rovnakým rodným menom, resp. hypokoristikom. Používanie týchto variantov je determinované aj osobnosťou vyučujúceho: (a) a (b) = väčší odstup, (c) a (d) = menší odstup. Použitie možnosti (e) je príznakové a viazané na špecifické komunikačné situácie, resp. momenty.

Žiak ako statusovo podriadený komunikačný partner v interakcii s vyučujúcim môže bezpríznamovo použiť dve pomenúvacie možnosti:

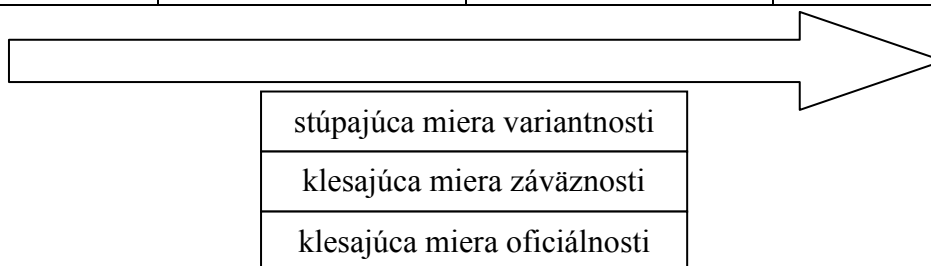
- (a) Dobrý deň, posiela ma pani učiteľka *Terezková*.
(b) Dobrý deň, posiela ma pani učiteľka *Jana Terezková*.

III. Za polooficiálnu možno považovať interakciu vyučujúci – žiak mimo vyučovacej hodiny (počas prestávok, na brannom cvičení, na školskom výlete a pod.).

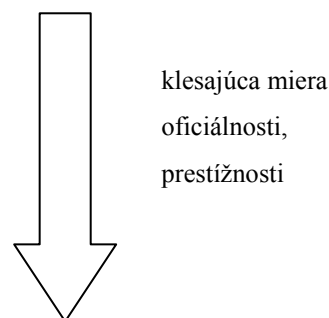
IV. Neoficiálna komunikácia sa realizuje medzi statusovo rovnocennými komunikačnými partnermi (žiak – žiak, vyučujúci – vyučujúci) v súkromných komunikačných situáciách, kde je variabilita pomenúvacích možností vzhľadom na voľné onymické normy najväčšia.

Schematické znázornenie:⁵

I. oficiálna administratívna komunikácia	II. oficiálna neadministratívna komunikácia	III. polooficiálna komunikácia	IV. neoficiálna komunikácia
funkčný „hyperčlen“, úradná podoba R + P: Jozef Pekárik	R + P: Jozef Pekárik Ri + P: J. Pekárik P: Pekárik (pán) + R: (pán) Jozef R + Pi: Jozef P. Ri + Pi: J. P.	R: Jozef P: Pekárik H: Jožo, Jožko... R + P: Jozef Pekárik	R: Jozef H: Jožo, Dodo, Jojo, Jožo ... Pr: Peko, Kikirík... (R + P: Jozef Pekárik) (P: Pekárik)

R + P	Jozef Pekárik
Ri + P	J. Pekárik
P	Pekárik
R	Jozef
H	Jožo, Jožo, Dodo, Dodko, Dodinko
Pr	Peko, Dodiš, Kikirík

Používanie príslušných podôb mien odzrkadľuje vzťahy medzi komunikačnými partnermi, porov. napr.:

Jednotlivé štruktúrne typy a podoby mien majú svoju komunikačnú doménu a subdoménu. Napr. oficiálna podoba R + P sa viaže na domény *oficiálna administratívna*

⁵ Vysvetlenie skratiek a značiek: R – rodné meno, P – priezvisko, H – hypokoristikum, Pr – prezývka, i – iniciálová podoba.

komunikačná sféra a oficiálna neadministratívna komunikačná sféra, ostatné dve sféry sa na túto štruktúru viažu subdominantne. Porov. rozdielnu typickosť a neutrálnosť týchto výpovedí s vlastným menom:

Pri predstavovaní:

Teší ma. Jozef Pekárik. // Pekárik. // Jozef. // Jožo. // Peko./Kikirík.

Matka volá syna k nedeľnému obedu:

(a) *Jožko/Jojo/Dodo, pod' obedovať.*

(b) *Jozef, pod' obedovať.*

(c) *Pekárik, pod' obedovať.*

(d) *Jozef Pekárik, pod' obedovať.*

Úloha:

Uvažujte o komunikačných sférach s týmito komunikačnými partnermi (šípka určuje smer komunikácie od expedienta k percipientovi):

(a) učiteľ → žiak

(b) žiak → učiteľ

(c) žiak ↔ žiak

Štruktúrne typy osobných mien, komunikačné sféry, komunikačné situácie a komunikačné domény

(1) *R + P*

Oficiálna podoba osobného mena je záväzná v I. V ostatných komunikačných situáciách je fakultatívna. Neutrálna je v II. a najpríznaكovejšia je v IV. Napríklad v súkromnej rodinnej komunikácii použitie takéhoto modelu je zväčša podmienené pragmaticky, porov. výpoveď matky adresovanú synovi: *Milý Patrik Hajdoni, dovol', aby som vás pozvala k prestretému obednému stolu.* (tu ide o iróniu signalizovanú viacerými prvkami, medzi ktoré patrí aj použitie oficiálnej podoby osobného mena).

(2) *Ri + P*

Táto podoba antroponyma má oficiálny charakter, vzhľadom na použitie grafickej iniciálovej skratky sa vyskytuje dominantne v písanej podobe.

(3) *P*

Dominanta: Oficiálna neadministratívna komunikačná sféra.

(4) *R + Pi // Ri + Pi*

Používanie rodného mena v kombinácii s priezviskom vo forme iniciálovej skratky (Blanár, 1998) je komunikačne obmedzené a príznakové. Typ **Peter T.**, prípadne **P. T.** sa používa pre zachovanie anonymity v rozličných komunikačných situáciách, napr. pri informovaní o obžalovaných, ktorí ešte neboli právoplatne odsúdení (zachovanie prezumpcie nevinoty):

Päťica obžalovaných – 36-ročný Štefan Š. zvaný Šomi, 22-ročný Jozef Š. prezývaný Maďar a 39-ročná Terézia Š. alias Mona, 21-ročná Mária B. zvaná Híreš a 70-ročná Terézia H. alias Daloš. – Od 9. decembra 1997, keď sa Mikuláš Č. a Ján K. prihlásili na políciu, boli vo vyšetrovacej väzbe, Miloš K. sa skrýval v zahraničí a na základe medzinárodného zatykača ho chytili až v lete tohto roku. – Vzhľadom na to, že obžalovaný E.

A. bol už súdne trestaný... – O prípadnom udelení milosti obžalovanému R. B. však môže definitívne rozhodnúť až prezident SR.

(5) *R*

Použitie samostatného rodného mena má komunikačnú doménu v III. a IV.

(6) *H*

Hypokoristiká majú svoju prirodzenú komunikačnú doménu v IV., menej frekventovane v III. Použitie v I. je vylúčené, použitie v II. je pragmaticky motivované. Napríklad v predvolebnej kampani v prezidentských voľbách 2009 sa v propagandistických materiáloch (bilbordy, letáky a i.) objavili slogany obsahujúce hypokoristické podoby prezidentských kandidátov *Volím Ivetu!*, *Volím Fera!*.⁶

(7) *Prezývka*

Prezývky majú jednoznačnú komunikačnú doménu v IV. Subdominantne sa môžu použiť aj v III., II. – týka sa to predovšetkým prezývok známych osobností (umelcov, športovcov a i.), napr. *Meky* (M. Žbirka), *Žiletka* (J. Golonka). Pravda, na ploche jedného textu základným identifikátorom je oficiálne meno, hierarchicky nižšie postavenie prezývky sa signalizuje zátvorkami, úvodzovkami a ak prezývky stoja vo vete samostatne, tak až po uvedení oficiálneho mena. Tým sa signalizuje aj alternatívny, nie nevyhnutný spôsob nominácie, ktorý sa s prezývkami funkčne viaže. Napríklad: ... *povedali pre SME basgitaristi Martin Zimanyi (Žumo) z OBD a Tomáš Dohňanský (Yxo) z Hexu* (SME, august, 1998). – V piatok 5. januára zomrel zakladajúci člen legendárnej československej undergroundovej skupiny Plastic People of the Universe, basgitarista a spevák *Milan „Mejla“ Hlavsa*. (Východoslovenské noviny – Korzár, 2001/01).

V niektorých prípadoch sa prezývka spontánne alebo zámerne stáva umeleckým pseudonymom: *O tom, či ešte stále pretrváva komunistické bahno, alebo už je pohoda, budú v sobotu v Literárnej kaviarni hovoriť Ján Langoš, Richard Rybníček, Marián Jaslovský, Peter Pišťanek, Michal Kaščák, Whisky a Koňák*. (SME 2003/07). Umelecký pseudonym utvorený z prezývky sa v týchto dvoch prípadoch⁷ stáva základným identifikátorom v komunikačných sférach II., III. a IV.

Paradoxne, prezývky sa môžu použiť aj v I., a to v špecifických prípadoch, ktoré sa viažu na komunikáciu v oblasti kriminalistiky a súdnictva. Súvisí to so snahou o čo najpresnejšiu identifikáciu osôb podozrivých zo spáchania trestného činu alebo osôb právoplatne odsúdených (porov. napr. aj administratívny dokument – odpis z registra trestov).

⁶ *Volím Fera!* bol aj názov občianskej kampane na podporu Františka Mikloška za prezidenta Slovenskej republiky.

⁷ *Koňák* – spevák slovenskej punkovej hudobnej skupiny Zóna A, civilné meno Peter Schredl; *Whisky* – spevák slovenskej punkovej hudobnej skupiny Slobodná Európa, civilné meno Miloslav Láber.

oficiálnosť
verejnosť

neoficiálnosť
súkromnosť

Jozef Pekárik

J. Pekárik
Pekárik

Jozef P.

J. P.

Jožo

Jožko

Jošo

Dodo

Dodko

Dodinko

...

Peko

Kikirík

Z uvedeného vyplýva, že dichotomické vyčleňovanie oficiálnych a neoficiálnych vlastných mien na základe príznakov <ustálenosť administratívno-právnym úzom> – <ustálenosť užším spoločenským úzom> nie je postačujúce. Fungovanie proprií v komunikácii dokazuje, že isté skupiny vlastných mien nepodliehajú administratívno-právnym normám (resp. nespádajú pod pôsobnosť týchto noriem) a zároveň prekračujú komunikačné použitie v rámci užšej sociálnej skupiny. Táto charakteristika sa týka predovšetkým vlastných mien cudzích štátnych príslušníkov, ktorí neprichádzajú do kontaktu so slovenskou administratívou a právom (napr. *Lenny Kravitz*, *Cher*, *Hillary Clintonová/Clinton*, *Steffi Grafová/Graf*), umeleckých pseudonymov slovenských umelcov (*Misha* – vl. menom Michaela Paľová, *Tina* – vl. menom Martina Csillagová, *Ingola* – vl. menom Ingrid Vranovičová), vlastných mien s hypokoristickou podobou, ktorých nositeľmi sú verejne známe osoby (*Andy Hric*, *Miro Žbirka*, *Jožo Ráž*, *Vašo Patejdl*), verejne známych prezývok známych osobností (*Koňýk*, *Whisky*, *Bono Vox* – vl. menom Paul David Hewson, *The Edge* – vl. menom Dave Evans). V týchto prípadoch navrhujeme uvažovať o onymickom príznaku <ustálenosť širším spoločenským úzom>, ktorým sa vystihuje spomenutá neadministratívna a zároveň širšie komunikačné využitie, než implikuje príznak <ustálenosť užším spoločenským úzom>.

Onymická dynamika

Pri odlišovaní apelatív a proprií je dôležité spomenúť, že „postavenie vlastných mien charakterizujú dve protichodné, ale vzájomne na seba pôsobiace tendencie: 1. ustavičná interakcia vlastných mien s ostatnou lexikou a s celým jazykovým systémom; 2. polarizácia vlastných mien v pomere k apelatívam.“ (V. Blanár, 1996, s. 12)

Medzi apelatívami a propriami niet pevných hraníc, niektoré apelatíva sa menia na propriá a naopak, z niektorých proprií môžu vzniknúť apelatíva, preto sa vymedzujú procesy proprializácie a apelativizácie:

- **proprializácia** (nadobudnutie onymickej motivácie): A → P: *komár* → *Komár* (prezývka), *hokejka* → *Hokejka* (názov pohostinského zariadenia);

- **apelativizácia** (strata onymickej motivácie, onymická demotivácia): P → A: *Roentgen* → *roentgen*, *Kubo* → *kubo* (hlupák), *Pepík* → *pepík* (Čech).

Za propriálno-apelatívne medziskupiny možno považovať etnonymá (*Slovák*, *Čech*, *Rus*) a obyvateľské mená (*Košičan*, *Bystričan*, *Zvolenčan*). Z hľadiska vyššie uvedených kritérií (jedinečnosť nominačného aktu, jedinečný pojem a jedinečný onymický objekt, onymická sémantika, nedostatok generického sg. / pl.) by sme tieto pomenovania mali považovať za apelatíva. Lexému *Slovák* totiž môžeme použiť napríklad v generickej (všeobecnej) platnosti: *Poliak nedá dopustiť na pápeža Jána Pavla II.* Etnonymá a obyvateľské mená sa však aj v dôsledku tradície v slovakistike považujú za vlastné mená napr. aj preto, že sú odvodené od vlastných mien a pomenúvajú jedinečných príslušníkov národov a obyvateľov, ktorí sa odlišujú od ostatných príslušníkov národov a obyvateľov: *Slovensko* → *Slovák* (nie *Talian*, *Maďar* a i.), *Michalovce* → *Michalovčan* (obyvateľ Michaloviec, nie *Popradu*, *Starej Ľubovne*, *Ružomberka* a i.).

Transonymizácia. Týmto termínom sa vyjadruje prechod z jednej propriálnej sféry do druhej: *Dunaj* (toponymum, hydronymum) → *Dunaj* (chrématonymum, názov hotela), podobne *Silvia*, *Deana* (osobné mená) → *Silvia*, *Deana* (názvy nábytku).

Bližšie k proprializácii a transonymizácii porov. predchádzajúcu časť.

Onymická sémantika

Pod onymickou sémantikou rozumieme hierarchický súbor onymických sémantických príznakov. Onymická sémantika sa označuje aj termínom *designácia*.

Pri apelatívach sa na sémantické príznaky prehodnocujú najdôležitejšie vlastnosti denotátu. Pri vlastných menách je to inak: na obsahové (sémantické) prvky sa prehodnotili niektoré príznaky, ktoré sú typické pre celú triedu pomenovaných objektov. **Vlastné meno totiž vždy funguje v propriálnom kontexte** (P : P : P, porov. vyššie) **ako prvok istého onymického podsystemu**: napr. proprium *Andrea* funguje v rámci podsystemu rodných mien, proprium *Prešov* v rámci podsystemu ojkónym (sídlných toponým), proprium *Encyclopaedia Beliana* v rámci podsystemu chrématónym a pod.

Na rozdiel od apelatívneho významu úlohou propriálnej sémantiky nie je charakterizovať denotát (jeho vlastnosti): napr. meno *Ján Ondruš* nám nič nepovie o osobe, ktorú toto meno označuje. Sémanticky relevantné onymické príznaky „iba“ zaraďujú meno do príslušnej onymickej sústavy. Rozdiel medzi sémantikou apelatív a proprií si ukážeme na príklade *kováč* (apelatívum) – *Kováč* (proprium):

typy sém	apelatívum <i>kováč</i>	proprium <i>Kováč</i>
K:	[substančnosť] [+apelatívnosť], [+konkrétňnosť], [+počítateľnosť], [+životnosť], [+personicknosť]	[substančnosť] [pomenovanie samostatne existujúcej veci], [konkrétňnosť], [+počítateľnosť], [+životnosť] [špecifické využitie gram. kategórií – rod, číslo, pád] [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia]
I:	[remeselník]	[ustálenosť administratívno-právnym úzom] [osoba]
Š:	[spracúva kov], [kovaním]	[+dedičnosť] [+príbuzenský vzťah k rodine ako celku] [+mužský nositeľ]

Keďže apelatív aj propriá sú substantívnymi pomenovaniami, mali by mať rovnaký sémantický základ. A skutočne apelatívna a propriálna sémantika vychádza z rovnakého rámca klasifikačných sém: [substančnosť], [konkrétňnosť], [počítateľnosť], [životnosť]. Avšak už na tejto úrovni sa odlišujú: propriá sa navyše vyznačujú príznakmi [špecifické využitie gram. kategórií – rod, číslo, pád] a [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia]. Prvým z nich sa naznačuje rozdielnosť v stvárnení gramatických kategórií, druhým sa podčiarkuje fundamentálna funkcia vlastných mien („**identifikovať a diferencovať**“), ktorá vychádza zo spoločenských požiadavok („**spoločenská podmienenosť**“).

Jednoznačné odlišnosti badáme na úrovni identifikačných a špecifikačných sém. Apelatívne sémy [remeselník] a [spracúva kov], [kovaním] charakterizujú denotát. Propriálne sémy [ustálenosť administratívno-právnym úzom], [osoba]; [+dedičnosť], [+príbuzenský vzťah k rodine ako celku], [+mužský nositeľ] „charakterizujú“ nie denotát, ale samotné vlastné meno, jeho miesto v propriálnom systéme: na základe uvedených sém vieme, že ide o oficiálnu podobu priezviska, teda vlastného mena osoby. Referencia (poznatie denotátu) je individuálnou záležitosťou každého komunikujúceho osobitne (porov. ďalej).

Od onymickej sémantiky (designácie) sa terminologicky odlišuje **onymický obsah**. Designácia je užší pojem, ktorý zahŕňa súbor onymicky relevantných sémantických príznakov (pozri vyššie). Onymický obsah zahŕňa všetky informácie o onymickom znaku a pozostáva z týchto dvoch zložiek:

1. **Designácia:** hierarchicky usporiadaný súbor onymických sémantických príznakov;
2. **Informačno-encyklopedická zložka** (referencia): vedenie o denotáte, ktoré zahŕňa súbor individuálnych príznakov (mohli by sme uvažovať o referenčných sémach), teda všetko, čo o príslušnom onymickom objekte vieme (napr. pri osobných menách to je vzťah, psychické vlastnosti, bydlisko, záujmy, sféra činnosti príslušnej osoby).

Platí teda: **onymický obsah = designácia + informačno-encyklopedická zložka.**

Príklady na onymický obsah niektorých ďalších vlastných mien:

	BRATISLAVA
	designácia – súbor onymických sém, majúcich interindividuálnu povahu
K:	[substančnosť], [pomenovanie samostatne existujúcej veci], [konkrétnosť], [neživotosť] [špecifické využitie gram. kategórií – rod, číslo, pád] [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia]
I:	[ustálenosť administratívno-právnym územím] [lokalizačný vzťah]
Š:	[na Zemi] [+sídlnosť]
	informačno-encyklopedická zložka – súbor referenčných sém, majúcich individuálnu aj interindividuálnu povahu
referenčné sémy	[hlavné mesto SR], [leží v juhozápadnej časti SR], [mestom preteká rieka Dunaj], [sídlo parlamentu a iných dôležitých štátnych inštitúcií]

	KOŤAS (prezývka, z priezviska Kotrý)
	designácia
K:	[substančnosť], [pomenovanie samostatne existujúcej veci], [konkrétnosť], [životosť] [špecifické využitie gram. kategórií – rod, číslo, pád] [spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia]
I:	[ustálenosť užším spoločenským územím] [osoba]
Š:	[–dedičnosť] [–príbuzenský vzťah k rodine ako celku] [+mužský nositeľ] [+motivovanosť priezviskom] [–individuálna charakteristika]
	informačno-encyklopedická zložka
referenčné sémy	[býva v obci Hodruša-Hámre], [ženatý], [1 dcéra], [pracuje v pohostinstve U čerta], [tmavohnedé vlasy]

Morfológia vlastných mien

1 Úvodné poznámky

Vlastné meno je typickým príkladom pôsobenia princípu funkčnej separácie v jazyku.⁸ Proprium sa pokladá za jazykový znak *sui generis*, ktorého existencia je motivovaná osobitnými nominačnými a komunikačnými požiadavkami používateľov jazyka pragmatického rázu. Budeme uvažovať o **princípe onymickej funkčnej separácie**, ktorý vyjadruje to, že vlastné meno – v kontraste s inými druhmi lexikálnych jednotiek, primárne na rovine apelatívum : proprium – je pomenovaním jednotliviny. Elementárnou funkciou vlastného mena, jeho výraznou konštitučnou črtou je individualizovať, identifikovať a zároveň diferencovať jedinečný onymický objekt. Táto skutočnosť sa pregnantne vyjadruje v teórii vlastného mena V. Blanára (1996a), ktorý na subkategoriálnej úrovni významu propria vyčleňuje onymický príznak *spoločensky podmienená identifikácia/diferenciácia*. Proprium sa teda pokladá za jazykový znak *sui generis*, ktorého existencia je motivovaná osobitnými nominačnými a komunikačnými požiadavkami.

V monografii Úvod do obecné onomastiky (1999a) sa R. Šrámek v osobitnej kapitole venuje aj problematike onomastickej gramatiky (s. 121 – 127). Nech sa rozsah a obsah tohto termínu vymedzí akokoľvek, nazdávame sa, že jednou z jeho centrálnych, profilujúcich častí by mala byť onomastická morfológia.

Slovakistické, slavistické, ale aj inolingvistické práce v tejto oblasti síce nie sú zriedkavé, morfologické vlastnosti proprií sa v nich osvetľujú z rozličných aspektov a na rôznych kvalitatívnych i kvantitatívnych úrovniach. Doteraz však nie je k dispozícii práca, ktorá by tieto otázky skúmala komplexne a ktorá by zároveň vychádzala z pevného podložia modernej onomastickej teórie a metodológie. Špecifickosť proprií sa prejavuje aj v gramatickom stvárnení a vlastné mená tvoria relatívne samostatne fungujúci systém aj z morfologického hľadiska. Niektorí autori preto oprávnene zdôrazňujú, že otázkam onymickej morfológie treba venovať osobitnú pozornosť s cieľom zohľadniť všetky podstatné vlastnosti onymickej lexiky (napr. Sokolová, 1996; Blanár, 2005; Dvonč, 1976; Knappová, 1980a, 1980b; Lutterer, 1976).

Viacero autorov spracúva morfológiu vlastných mien (týka sa to najmä skloňovania, ale aj ďalších čiastkových oblastí onymického systému) takým spôsobom, že sa poukazuje na rozdiely, odchýlky medzi apelatívami a propriami, čím sa nevyhnutne prichádza k zisteniu o okrajovosti (excentrickosti) proprií voči apelatívam (Šrámek, 1999a, s. 121n.). Hoci porovnávací analýza apelatív a proprií je pri onomastickom výskume nielen základným a nevyhnutným krokom, táto fáza nie je konečným bodom, ku ktorému by sa malo vo výskume dospieť (pre mnohé práce je charakteristická práve kontrastívna analýza na rovine apelatívum – proprium bez vyvodenia ďalších dôsledkov).

Porovnávací analýza by pritom mala slúžiť ako podklad pre ďalšie fázy výskumu, v ktorých sa zohľadnia špecifiká onymie a do úvahy sa vezmú relevantné onymické determinanty (na všetkých jazykových úrovniach vrátane tvaroslovia). Odchylnosť apelatív a proprií totiž nie je samoučelná, ale plne funkčná; vychádza z osobitných komunikačných

⁸ „Jestvovanie vlastných mien je prejavom pôsobenia prirodzeného princípu funkčnej separácie v jazyku. Pôsobenie tohto princípu spočíva v tom, že ak sa istý typ jazykového výrazu vyznačuje istou funkčnou vlastnosťou, ktorú používatelia jazyka vnímajú ako kontrastnú vo vzťahu k vlastnostiam iných typov, pretože koreluje s nejakou osobitnou potrebou vo vzťahu k jazyku, separuje sa od ostatných typov na základe nejakej výraznej konštitučnej črty.“ (Dolník, 1998, s. 21).

požiadaviek jazykového spoločenstva (princíp onymickej funkčnej separácie). Zmysel uvádzania takýchto odchýlok teda nie je len v opise a enumerácii, ale predovšetkým vo vysvetlení, explanácii. Preto sa stotožňujeme s tvrdením R. Šrámeka, že **propriálnu gramatiku nemožno koncipovať ako variant gramatiky apelatívnej** (Šrámek, 1999a, s. 123). Pri takomto videní totiž zo zreteľa unikajú zásadné vlastnosti onymického systému, ktoré pri prvoplánovej kontrastívnej analýze môžu zostať neodhalené.

Propriá predstavujú druhotný lexikálny subsystém, ktorý sa vytvoril z apelatívnej vrstvy lexikálnej zásoby. Táto skutočnosť sa v onomastických kruhoch reflektuje rozlične. Napr. J. Pleskalová (2000), nadväzujúc na myšlienky D. Šlosara, píše o **parasystémovom tvorení proprií**. D. Šlosar charakterizuje parasystém ako sekundárnu sústavu vzniknutú „na pozadí základného systému nocionálnych apelatív, ktorá využíva periférnych prostriedkov a postupů (také často formantů, které v systéme nocionálnych apelatív ztratily svou produktivitu) k tvoření speciálních okruhů pojmenování: proprií, terminologických prvků a názvů expresivně motivovaných“ (Šlosar, 1994, s. 152). Aj keď citovaní autori pracujú s onymickou parasystémovosťou predovšetkým na úrovni slovtvorby, nazdávame sa, že tento termín sa dá aplikovať na celý jazykový systém vrátane morfológie.

Onymiu v tomto kontexte možno považovať za osobitný druh parasystému, pre ktorý sú na všeobecnej úrovni charakteristické dve tendencie:

1. ustavičná interakcia vlastných mien s ostatnou lexikou a s celým jazykovým systémom; 2. polarizácia vlastných mien v pomere k apelatívam. Inými slovami jestvuje neustále napätie medzi jazykovými zákonitosťami apelatívnej lexiky, ktoré pôsobia ako integračné tendencie, a polarizačnými tendenciami vlastných mien, ktoré sa tvoria a vyvíjajú aj ako prvky príslušných onymických systémov. (Blanár, 1996a, s. 12; zvýraznil M. O.).

Vo vzťahu uvedených tendencií práve polarizačné procesy robia z vlastných mien osobitý parasystém, pričom táto osobitosť sa v jednotlivých onymických triedach prejavuje diferencovane.⁹

Nadväzujúc sa úvahy V. Blanára o lingvistickom a onomastickom statuse vlastného mena, možno konštatovať, že v kontexte polarizačných onymických „síl“ a s ohľadom na svojrázne jazykovo-rečové funkcie proprií ako nevyhnutná sa ukazuje analýza onomastického statusu vlastného mena (Blanár, 1976, 1996a). V citovanej práci z roku 1976 autor pod termínom onomastický status rozumie onymickú platnosť proprii; tá zahŕňa obsahový model (sémantickú hodnotu) a miesto v mikroštruktúrnych onymických vzťahoch (príslušnosť propriálneho znaku do onymickej sústavy a štruktúrne vzťahy v tejto sústave). Pri pokuse o prepojenie teórie vlastného mena V. Blanára (s nosným pojmom/termínom onomastický status vlastného mena) a myšlienok D. Šlosara o existencii parasystému, možno problém formulovať aj tak, že onomastický status sa prejavuje v parasystémovom fungovaní vlastného mena.

V súvislosti so vzťahom lingvistického a onomastického statusu vlastného mena možno konštatovať, že lingvistický status, hoci geneticky primárny, je podriadený onomastickému statusu. Onomastický status, i keď sa určuje na rovine *proprium* – *proprium* (Blanár, 1976, s. 28), má zásadný vplyv aj na vzťah *apelatívum* – *proprium*. Hoci vlastné mená žijú relatívne

⁹ Dialektickú a viacdimenzionálnu spätosť apelatívnej a propriálnej lexiky charakterizuje R. Šrámek takto: „Vydělení tzv. druhé vrstvy jazyka lze formulovat také jako opozicií apelativní a propriální sféry. Je hned zapotřebí podtrhnout, že opozicí se zde nerozumí absolutní protiklad, který by vedl ve svých důsledcích k tomu, že by bylo nutno pro obě sféry předpokládat např. vlastní svébytnou materiálovou bázi, nýbrž že jde o protiklad dvou různých způsobů vztahu mezi pojmenováním a pojmenovaným v rámci téhož jazyka. Opozice je tedy chápána jako funkční protiklad a struktura tohoto protikladu jako důsledek opozičně působících tendencí.“ (Šrámek, 1999a, s. 11 – 12).

samostatným životom, ich genetická previazanosť s apelatívnou lexikou sa viac alebo menej uvedomuje, a to diferencovane podľa príslušnosti jednotky do toho-ktorého onymického (pod)systému – najviac pri chrématonymách, najmenej pri antroponymách.¹⁰ Plnohodnotná charakteristika morfológie proprií by teda mala brať do úvahy vzájomnú spätosť lingvistického a onomastického statusu vlastného mena.

Vlastnosťou „byť vlastným menom“ („nomen proprium esse“) sa vyjadruje onymické špecifikum, teda to, že vlastné mená predstavujú osobitú, parasystémovú súčasť lexikálnej zásoby. Táto vlastnosť podmieňuje fungovanie a zároveň vyplýva z fungovania proprií¹¹ v jazykovom systéme a v komunikácii a má dosah aj na morfologické stvárnenie proprií. Pri skúmaní onymickej lexiky vychádzame z teórie vlastného mena, ktorej autorom je V. Blanár (súhrnne 1996a). Pre naše potreby sú závažné tieto tézy:

1. Vlastné meno (proprium) je pomenovanie druhej jednotliviny, ktoré sa vytvorilo na základe spoločenskej objednávky – jazykovo pomenovať, identifikovať a diferencovať príslušný onymický objekt.

2. S elementárnou pomenúvacou funkciou súvisí výlučnosť substantívnosti. Propriami sú len substantíva, ktoré môžu mať substantívnu alebo adjektívnu formu (t. j. mennú alebo adjektívnu deklináciu). Proprializácia je teda nevyhnutne spojená s procesom substantivizácie. J. Dolník (1995) píše o hypertrofii nominatívnej funkcie vlastných mien. Inými slovami: každá onymická lexéma má gramatické kategórie podstatných mien bez ohľadu na to, akým slovným druhom bola lexéma pred proprializáciou. Z tohto pohľadu sa terminologické vymedzovanie protikladu apelatívum – proprium ukazuje ako nepresné, resp. ide o pomenovanie pars pro toto. Vlastnosti apelatívnosť – propriálnosť sa totiž primárne vymedzujú v rámci podstatných mien (tak je to vo väčšine morfologických prác zaoberajúcich sa substantívami), v onomastike však protiklad apelatívum – proprium prekračuje hranice substantívnosti. Preto pri všeobecnej charakteristike prechodu istej jazykovej jednotky (substantíva aj nesubstantíva) do skupiny proprií uprednostňujeme terminologickú dichotómiu **neproprium – proprium**. Do úvahy sa berie skutočnosť, že propriom (substantívom) sa môže stať nielen substantívum, ale aj nesubstantívum. Dvojicu termínov **apelatívum – proprium** rezervujeme len pre vzťahy v rámci substantív.

Proprializáciu a zároveň substantivizáciu z pohľadu morfológie sprevádza trojaká zmena paradigmy:

1) **Čiastočná zmena paradigmy** sa realizuje vtedy, keď nedochádza k transgenerizácii:¹² *apelatívum* (maskulínium) → *proprium* (maskulínium), napr.: *Kováč, Tkáč, Roháč, Gajdošík, Hudec, Drozd, Rybár, Šoltés*.

2) **Kompletná zmena paradigmy:**

a) *Apelatívum* (nemaskulínium) → *proprium* (maskulínium). V takýchto prípadoch dochádza aj k transgenerizácii: napr. *Cimra, Chudoba, Prepelica, Viecha; Mydlo, Šidlo, Ohrablo*.

b) *Neproprium* (potenciálne všetky slovné druhy okrem adjektív) → *proprium*. Ide o utvorenie proprií s mennou formou, pričom východiskom onymizácie je nesubstantívna a neadjektívna lexéma: napr. *Skovajsa, Vyletel, Zahraj, Tuším, Nič*.

¹⁰ Pravda, aj v rámci onymických tried možno ďalej diferencovať. Napr. v antroponymickej sústave sa väčšia spätosť prejavuje v triede neúradných mien (prezývok, živých mien) než v triede úradných mien (rodné meno, priezvisko).

¹¹ Parafrázujúc jednu z téz V. Blanára možno povedať, že gramatické zvláštnosti („odchýlky“) sú podmienené špecifikou onymickej lexiky a zároveň túto špecifiku spoluvytvárajú.

¹² Transgenerizácia – zmena gramatického rodu (v interlingválnych súvislostiach sa tento pojem/termín používa v prácach, citovaných v poznámke 9).

3) **Redukcia paradigmy**, vzťah *neproprium* (adjektívum) → *proprium*. *Proprium* si zachováva adjektívnu formu redukovanú na jednu z troch rodových paradigiem, napr. *Tučný, Veselý, Starší, Ruská, Ruské, Končistá, Bystré*. V prípadoch *Ruská* a *Ruské* ide teda o dve toponymá (topolexémy), rozlišujúce sa príslušnosťou k odlišným gramatickým rodom. Podobne (redukciou paradigmy) sa substantivizujú aj apelatívne adjektíviá: *starý, mladá, bravčové*.

3. *Proprium* nefunguje všeobecne ako *proprium*, ale vždy ako prvok príslušnej onymickej sústavy (Blanár, 1996a, 2005): napr. *Jakubčák* (antroponymum), *Hron* (toponymum), *Ústav pamäti národa* (chrématonymum). Toto konštatovanie sa zvyrazňuje v prípadoch onymickej homonymie: *Váh* – toponymum vz. *Váh* – chrématonymum (názov vlakového spoja), resp. polysémie: *Stanislav* – rodné meno vz. *Stanislav* – priezvisko. Onymia je teda súbor pomenovacích jednotiek, ktorý je vnútorne hierarchizovaný. Najčastejšie sa vyčleňujú tieto tri základné druhy proprií (Blanár, 1996a, s. 26):¹³

Onymické triedy a podtriedy sa navzájom viac či menej odlišujú, pretože sú rozličným spôsobom späté s mimojazykovou skutočnosťou (s onymickými objektmi, ktoré pomenúvajú), pričom vlastnosti onymických sústav vtlačajú pečať aj morfológickému stvárneniu onymických lexém. Nazdávame sa, že väčšia diferencovanosť vlastných mien (v porovnaní s apelatívami) si vyžaduje aj väčšiu diferencovanosť opisu ich morfológických charakteristík. Nadväzujeme tak na tézu V. Blanára, podľa ktorého „úplnejší, ale aj diferencovanejší pohľad získame, ak budeme charakterizovať morfológickú stránku vlastných mien ako prvkov rozličných onymických podsystémov samostatne“ (Blanár, 2005, s. 21). V nasledujúcom texte preto onymickú deklináciu analyzujeme zvlášť v rámci antroponým a zvlášť v rámci toponým (chrématonymám sme nateraz nevenovali pozornosť).

4. Onymia sa vyznačuje dynamikou jednak vo vzťahu k nepropriálnej lexike (*neproprium* ↔ *proprium*), jednak medzi onymickými triedami (transonymizácia; porov. Šrámek, 1999a, s. 56). Pre charakteristiku onymickej deklinácie sú dôležité prechody ***neproprium* → *proprium*** (najmä apelatívum → antroponymum) a ***bionymum* ↔ *abionymum***, ktoré odzrkadľujú lexikálno-sémantickú a funkčnú prestavbu jazykového znaku. Takáto prestavba sa týka aj morfológických aspektov (porov. ďalej).

Pri prechode ***nesubstantívum* → *substantívum*** (porov. vyššie spomenuté *nič* → *Nič*) je podstatou substantivizácie nadobudnutie substantívnosti, s čím súvisí kreovanie všetkých gramatických kategórií vlastných mien. Pri prechode ***substantívum* → *substantívum***, ktorý sa prejavuje v zmene fungovania gramatických kategórií, aplikujeme termíny, ktoré sme doteraz používali v interlingválnych súvislostiach:¹⁴ **transdeklinácia, transgenerizácia, transnumerizácia**. Týmto termínmi budeme pomenúvať aj zmenu (prehodnotenie) gramatických kategórií rodu, čísla a pádu, ku ktorej dochádza pri procesoch propriálizácie a transonymizácie (resp. aj depropriálizácie – tento proces si však nebudeme všimnúť). *Proprium* totiž môže vzniknúť týmito hlavnými postupmi:

proces	špecifikácia procesu	príklady
propriálizácia I.	substantívum (apelatívum) → substantívum (<i>proprium</i>)	<i>Kováč, Mlynár, Kúty</i>
propriálizácia II.	nesubstantívum (<i>neproprium</i>) → substantívum (<i>proprium</i>)	<i>Vyletel, Plašil, Nebojsa, Nič Zúrivý, Vysoká, Bystré</i>
transonymizácia	<i>proprium</i> → <i>proprium</i>	<i>Martin, Dunaj, Zuzana</i>

¹³ Podrobnejšie triedenie vlastných mien sa uvádza napr. v prácach: J. Svoboda a kol. (1973); V. Šmilauer (1976); M. Majtán (1976, 1996); M. Blichá – M. Majtán a kol. (1986), J. Krško (2001) a i.

¹⁴ Konkrétne pri analýze morfológickej adaptácie prevzatých apelatív a proprií (porov. Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007; Ološtiak, 2007a). V týchto prácach sa ešte uvádza termín transgenerizácia, ovplyvnený anglickým termínom *gender* (gramatický rod). Na adekvátnejšiu podobu *transgenerizácia*, ktorá vychádza z latinčiny, upozornil prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc., v diskusii na seminári venovanom životnému jubileu PhDr. Milana Majtána, DrSc. (Bratislava 14. 10. 2009).

2 Základná charakteristika gramatických kategórií onymických lexém

2.1 Gramatická kategória rodu

Kvadrána klasifikácia substantív podľa rodu a životnosti (životné maskulína, neživotné maskulína, feminína a neutrá; porov. Sokolová, 2007) poskytuje priestor na podrobnejšie porovnanie neproprií a proprií, resp. na konfrontáciu neproprií a proprií z jednotlivých onymických tried.

Pre začleňovanie do rodových tried v onymickej lexike je dôležitý sémantický faktor **životnosť**, ktorý podmieňuje opozíciu *bionymum* (antroponymum, zoonymum) – *abionymum* (toponymum; chrématonymum).

Antroponymá so sémantickými príznakmi [+animálnosť], [+personickosť], resp. zoonymá s príznakmi [+animálnosť], [–personickosť] môžu byť len mužského (životného) alebo ženského rodu. V tejto onymickej triede sa bezprostredná spätosť denotátu (onymického objektu) prejavuje na úrovni gramatickej kategórie rodu takým spôsobom, že anatomická dichotómia *mužské – ženské pohlavie* determinuje gramatickú opozíciu *maskulínium – feminínium*. Realizuje sa symetrický vzťah mužské pohlavie → maskulínium, ženské pohlavie → feminínium. Ak je to potrebné, v procese onymizácie sa propriálny rod v súlade s touto zákonitosťou prehodnocuje (dochádza k transgenerizácii, porov. vyššie): {repa, priadka, predajňa}_f → {Repa, Priadka, Predajňa}_m, {bidlo, koleso, kura}_n → {Bidlo, Koleso, Kura}_m. Ako maskulínne antroponymá sa skloňujú aj zoonymá, a to podľa všetkých antroponymických deklináčnych tried: *Dunčo, Bodrík, Fukso, Belo, Dunči, Pufi – Dunčovia, Bodríkovia, Fuksovia, Belovia, Dunčiho, Pufiho*.

Skupina **toponým** a **chrématoným** sa vyznačuje sémantickým príznakom [–animálnosť]. Táto skutočnosť sa premieta do uplatnenia kategórie gramatického rodu a začleňovania topolexém a chrématolexém do jednotlivých rodových tried na základe formálneho zakončenia (trichotómia neživotné maskulína – feminína – neutrá). Pri toponymách sa odchýlnosť od motivujúcich apelatív prejavuje aj v rodovej príslušnosti, napr. lexémy s topoformantmi *-ice, -ovce, -ince, -ovice, -ky, -ianky* (napr. *Biskupice, Batizovce, Dudince, Kolárovice, Vrútky, Lužianky*) sú feminína, hoci podľa pôvodu ide o maskulína (Majtán, 1996, s. 18).

V porovnaní so skupinou apelatív, kde sa uplatňujú všetky štyri rodové makroskupiny, každá onymická trieda je v tomto ohľade na základe svojej sémantiky obmedzená: antroponymá sa zaraďujú medzi životné maskulína a feminína; toponymá a chrématonymá medzi neživotné maskulína, feminína a neutrá (porov. tab. 1).

Tabuľka 1. Rodové triedy na rovine apelatívum : proprium

ROD	APELATÍVA	PROPRIÁ	
		bionymá (antroponymá; zoonymá)	abionymá (toponymá; chrématonymá)
maskulína životné	+	+	–
maskulína neživotné	+	–	+
feminína	+	+	+
neutrá	+	–	+

2.2 Gramatická kategória čísla

Základná funkcia proprií – jazykovo individualizovať jedinečné onymické objekty – vtláča pečať aj realizácii gramatickej kategórie čísla; porov. subkategoriálny sémantický

príznak *nedostatok generického singuláru a plurálu* (Blanár, 1996a). Z tohto dôvodu sa v propriálnej lexike bezpríznakovito používa singulár, čo platí najmä pre bionymá a chrématonymá. V triede toponým sa funkčne rovnocenne využívajú obe čiastkové paradigmy – ide o jedinečný singulár (singuláriá tantum) a jedinečný plurál (pluráliá tantum): napr. *Bratislava, Prešov – Košice, Piešťany*.

Najpodrobnejšie sa tejto otázke venoval L. Dvonč (1959), analyzujúc používanie množného čísla vo všetkých troch onymických triedach. Autor vyčleňuje tieto použitia onymických „plurálov“: a) vlastný gramatický význam; b) metonymické použitie; c) vyjadrenie stavov, d) význam podobnosti.

(1) **Vlastný gramatický význam.** Jeho podstata spočíva v pomenovaní viacerých onymických objektov s rovnakým menom/názvom. Hovorí sa o skupinových menách a názvoch – F. Miko (1962, s. 64 n.), Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 140 – 141; ďalej MSJ). Pri rodných menách ide zvyčajne o pomenovania nepríbuzných osôb, hoci pri rovnakom rodnom mene otca – syna, matky – dcéry, starého otca – vnuka a pod. môže ísť aj o pomenovanie príbuzných osôb (Dvonč, 1959, s. 141): *Jánov a Anny nahradili Jakubovia a Emy*. – *Starší z Jánov začal pociťovať únavu, a tak si odišiel zdriemnuť*. – *Sobotňajšie meniny Katarín majú v závere novembra mimoriadny pranostický význam*. – *Zopár ráz v roku sa stretávajú na počesť Michalov, Katarín, Jánov, Martinov...* – *Príjemnejšou udalosťou bude meninová oslava Martín Moravcovej a Godályovej*.

Pri toponymách sú to zväčša viacslovné pomenovania s rovnakým nadradeným komponentom, ktorý sa môže použiť bez určujúceho komponentu:¹⁵ *Malá Lehota, Veľká Lehota ... Lehoty* (podobne *dve Kórey, dve Ameriky (Severná a Južná) – Kriváne (Malý a Veľký)*) a i.; Miko, 1962, s. 65; MSJ, 1966, s. 141).

V sústave mužských priezvisk má plurál odlišné vyjadrenie s ohľadom na protiklad príbuznosť – nepríbuznosť. Nepríbuzné osoby (len muži) s rovnakým priezviskom majú v pluráli paradigmu typu syn/svedok (Ján/Jano)¹⁶: *-ovia, -ov, -om, -ov, -och, -mi/-ami* (*Kollárovia* = nepríbuzné osoby s priezviskom Kollár). Skupinové pomenovanie osôb podľa príbuzenského vzťahu¹⁷ sa vyjadruje osobitným slovotvorným formantom *-ovci* (slovotvorný typ *Zantrop + -ovci*): *Kollárovci* = príbuzné osoby (muži aj ženy) s priezviskom Kollár/Kollárová. Morfologicky ide o plurálové skloňovanie podľa apelatívneho typu chlapec: *-i, -ov, -om, -ov, -och, -ami*. Typ *Kollárovci* je pomnožné proprium; porov. gramatický (a sekundárne aj ortografický) rozdiel medzi apelatívnymi názvami podľa nerodinnnej príslušnosti a propriálnymi pomenovaniami podľa rodinnej príslušnosti: *štúrovec – štúrovci* („prívrženci“ Ľ. Štúra) [porov. *dzurindovci, ficovci, mečiarovci*] vz. **Štúrovec – Štúrovci* (príslušníci rodiny s priezviskom Štúr). Aj keď je pri pomenovaniach nepríbuzných osôb možná singulárová paradigma, plurálové tvary v textoch dominujú: napr. *Bondrovci dnes privítajú Šatanovcov* (hokejové mužstvá Popradu a Slovanu Bratislava): *Bondrovci* „členovia hokejového tímu, ktorého najväčšou osobnosťou je P. Bondra, resp. M. Šatan“.

Prechýlené ženské priezviská sa v pluráli skloňujú ako adjektíviá: *Sestry Williamsové dostanú za tri roky propagácie žuvačiek 7 miliónov dolárov*. Menej frekventovaná je plurálovosť oficiálnej dvojčlennej podoby rodné meno + priezvisko: *Humoristické prvky nachádzame aj v tvorbe Jánov Čajakovcov, staršieho a mladšieho*. – *Bola sídlom kovačických farárov Mateja a Júliusa Ambrózyovcov, Samuela Paulínyho, dvoch Jánov Čaplovičovcov...*

¹⁵ V. Blanár (1996b, s. 16) v prípadoch typu *Dnes majú meniny Adamovia a Evy* hovorí o všeobecnom pluráli.

¹⁶ Apelatívne deklinačné vzory uvádzame podľa monografie M. Sokolovej (2007), propriálne vzory podľa rukopisu s pracovným názvom *Deklinačný systém vlastných mien* (Ološtiak, rkp.).

¹⁷ Porov. Blanárov onymický príznak [+príslušnosť k rodine ako celku].

2) **Význam podobnosti** sa netýka plurálu vlastného mena pomenúvajúceho jednotlivinu; skôr ide o plurál lexémy, ktorá má už v singulári transponovaný (úplne alebo čiastočne apelativizovaný) význam. Pravda, o „dokonalejšej“ apelativizácii, ktorá sekundárne nachádza aj svoje pravopisné vyjadrenie, sa uvažuje len vo frekventovaných a „lexikalizovaných“ prípadoch typu *Judáš* (meno biblickej postavy) → *judáš/judáši* (zradca). Plurál s významom podobnosti naznačuje oslabenie propriálnosti, pretože priamo sa nepomenúva druhová jednotlivina, ale poukazuje sa na typické vlastnosti jednotliviny, ktoré sa pripisujú iným denotátom. V tomto ohľade význam podobnosti možno všeobecne sformulovať aj takto: „tí, ktorí sa podobajú na príslušnú druhovú jednotlivinu X s typickou vlastnosťou Y“. S oslabením povedomia propriálnosti týchto tvarov konvenuje aj pravopisná rozkolísanosť. Pri použití onymického znaku v prenesenom význame sa oslabuje chápanie jedinečnosti, čo sa prejavuje aj používaním plurálových tvarov. S týmto procesom môže súvisieť aj zmena paradigmy v podobe príklonu k typu *chlap*: nom. pl. -i (*Donkichotovia* – *donkichoti*, *Judášovia* – *judáši*, *neveriaci Tomáši*): *V sedemdesiatych rokoch sa takíto donkichoti sústredili v štýlovej vlne zvanej art rock. – Je to ich vnútorný strach, že budú označovaní ako judáši*. Významový posun registrujeme aj pri chrématonymách typu *Škoda* (jedinečný model, typ) – *škoda* (vyrobený kus tohto modelu); porov.: *Ona mi vyberala aj úryvky na všelijaké Hviezdoslavove Kubíny* (recitátorské súťaže).

Apelativizačná potencia latentne „drieme“ pri každom propriu, o čom svedčia aj doklady (porov. vyššie). V prípadoch individuálnej, okázionalnej apelativizácie nejde o také zovšeobecnenie vlastností denotátu, ktoré by bolo prijaté do širšieho úzu a do normy. Preto je v takýchto prípadoch celkom odôvodnene povedomie propriálnosti silnejšie, o čom sekundárne svedčí aj zachovávanie veľkých písmen: *Sherlockovia* z *vlakety.net* môžu teraz leštiť svoje lupy a prevetrať mozgové závitky. (osoby, ktoré sa podobajú na detektíva Sherlocka [Holmesa]); *Keby som mal naklonovaných ešte zo dvoch identických Jozefov Karvayov, mali by čo robiť. – V každom regióne možno nájsť veľa „Jozefov Kelemenov“.* – *Kým ona sleduje osudy svojich Márií, jej manžel si nemôže odskočiť na pivo.* (telenovelové postavy typu jednoduchá Mária). – *V Rakúsku sú ako IC a EC označené prakticky všetky diaľkové vlaky, ale žiadnu masovú vlnu odporu proti tomu, že stoja aj vo všelijakých Unzmarktoch a Treibach-Althofenoch som tam nezaregistroval. – Bodaj by sme mali viac takých Elánov, Cmoríkov, Desmodov, No Name, Hexov, Gombitových.*

3) **Metonymické použitie**. Ide zväčša o sémantickú transpozíciu *autor* → *dielo*: *Vlastní sedem Tizianov*. [= Tizianových diel] – *V galériách sú Rembranti a Picassovia strážení fotobunkami.* – *Kedysi sa tam vynímali vzácne otcove obrazy – prekrásni Sickertovia, Constablovia, Picassovia a Monetovia*. Podobne ako v predchádzajúcom význame podobnosti aj tu možno uvažovať o apelativizačných tendenciách v zmysle: *antroponymium* → *vec*, ktorej autorom je jednotlivina pomenovaná *antroponymom*.

4) **Vyjadrenie stavov**. L. Dvonč (1959) uvádza tento význam na príkladoch *Nora sa mu štiepi na dve Nory*. – *Odrazu stoja pred nami dvaja Jankovia Kráľovia* (revolučný a snivý). Ide o teoreticky možné, ale periférne až raritné použitie plurálu.

(5) **Lexikalizačná funkcia**. Topolexémy v pluráli sú samostatnými onymickými jednotkami: *Borsuk* – *Borsuky*, *Grúň* – *Grúne*, *Kopanica* – *Kopanice* (porov. aj Majtán, 1996, s. 23). V týchto prípadoch tvaroslovie (v rámci pôvodne jednej lexémy) využíva na slovo tvorné účely (porov. aj termín inflectional derivation; Rzetelska-Feleszko, 1982).

(6) **Variačná funkcia**. V. Blanár (2005) uvádza variantné využívanie sg. a pl. tvarov na pomenovanie jedného objektu: *Javorina* – *Javoriňi*.

2.3 Gramatické číslo a deklinácia

Plurálové tvary (nie pluráliá tantum) plnia pri propriách špecifické funkcie (porov.

vyššie), sú príznakové a relatívne málo frekventované. Veľmi nízku frekvenciu možno dokumentovať na tvaroch rodných mien: nom., lok., inštr. pl. maskulín a gen., dat., lok., inštr. pl. feminín.¹⁸ Pri maskulínach na porovnanie uvádzame aj frekvenciu singulárového tvaru nominatívu:

Tabuľka 2. Zastúpenie plurálových tvarov najfrekventovanejších rodných mien¹⁹

MASKULÍNA					FEMINÍNA				
	nom.	nom. sg.	lok.	inštr.		gen.	dat.	lok.	inštr.
	-ovia	-ø	-och	-mi/-ami		-ø, -í	-ám/-am	-ách/-ach	-ami
<i>Martin</i>	5	7064*	0	0	<i>Mária</i>	15	15	1	2
<i>Pavol, Pavel</i>	14	12494/ 4526	1	2	<i>Anna</i>	0	1	1	2
<i>Marek</i>	2/3**	1797	0	0	<i>Zuzana</i>	3	15	1	0
<i>Anton</i>	1	3798	0	0	<i>Helena</i>		1	0	0
<i>Ján</i>	38	9231	0	4	<i>Katarína</i>	3	2	0	1
<i>Jozef</i>	31	12815	0	4	<i>Eva</i>	0	0	2	3
<i>Michal</i>	5	6167	0	2	<i>Jana</i>	–	0	0	1
<i>Tomáš</i>	12(6)***	1996	0	0	<i>Alžbeta</i>	1	0	0	0
<i>Peter</i>	19	9078	0	7	<i>Margita</i>	2	0	0	0
<i>Štefan</i>	7	10753	0	0	<i>Marta</i>	1	0	0	0
<i>Juraj</i>	5	2735	0	3	<i>Monika</i>	2	1	1	0
<i>František</i>	4	6333	0	0	<i>Emília</i>	0	0	0	0
<i>Milan</i>	1	3230	0	0	<i>Viera</i>	0	0	0	0
<i>Miroslav</i>	3	4982	0	0	<i>Martina</i>	1	0	0	0
<i>Jaroslav</i>	0	4396	0	0	<i>Andrea</i>	0	0	0	0
<i>Vladimír</i>	2	3982	0	0	<i>Veronika</i>	1	0	0	0
<i>Ivan</i>	9	5913	0	0	<i>Iveta</i>	0	1	0	0
<i>Dušan</i>	2	5208	0	1	<i>Lucia</i>	10	0	0	0
<i>Ladislav</i>	15	2152	0	2	<i>Alena</i>	0	0	0	0
					<i>Gabriela</i>	–	0	0	0
					<i>Kristína</i>	1	0	0	0

* Uvedomujeme si skreslenosť uvedeného údaju vzhľadom na homonymiu s toponymom *Martin*, tvar nom. sg. mask. prívlastňovacieho adjektíva utvoreného od ženského rodného mena *Marta* (*Martin* brat) a nom. sg. priezviska *Martin* (*Steve Martin*).

** Marekovia/Markovia.

*** neveriaci Tomášovia 6, neveriaci Tomáši 6.

Vo vzťahu k deklinácii je otázne, akým spôsobom pristupovať k tým plurálovým tvarom, ktoré majú vplyv na zaradenie propria do deklinačného systému (determinujúce, diferencujúce a variantné morfy²⁰). Z hľadiska deklinačného systému v istých prípadoch plurálové tvary „potrebujeme“, na druhej strane sa v reálnej komunikácii vyskytujú veľmi sporadicky, plniac špecifické funkcie, ktoré oslabujú onymickosť (porov. vyššie uvedenú tabuľku). V tejto súvislosti prichádzajú do úvahy dve možnosti:

1) Pri začleňovaní **antroponým** do deklinačného systému uvažujeme o **hypotetických, potenciálnych** determinujúcich, diferencujúcich a variantných morfách. Takéto plurálové tvary sú príznakové a budeme ich označovať hviezdičkou (*pl.). V skupine maskulín je dôležité poukázať na výlučnosť morfy *-ovia* v nom. *pl. Na druhej strane diferencia inštr. *pl. *-mi/-ami* v I. triede maskulín (*s Jánmi* – *s Janami*) a diferencia dat./lok. *pl. *-ám/-iam/-am*, *-ách/-iach/-ach* v deklinácii feminín má v pravom zmysle hypotetický charakter, keďže ide

¹⁸ Pri maskulínach sme vzhľadom na tvarovú homonymiu nebrali do úvahy gen., dat., akuz. pl., pri feminínach sme do štatistiky nezapočítali tvary nom., akuz. pl. Zdroj: Slovenský národný korpus, verzia prim-2.1-public-all.

¹⁹ Mená sú frekvenčne zoradené na základe štúdie P. Ďurča (1997).

²⁰ K terminológii porov. Sokolová, 2007, s. 34.

o málo frekventované a v komunikácii takmer nepoužívané tvary.²¹

2) V deklinácii **toponým** je virtuálnosť plurálu ešte výraznejšia, nepoužívajú sa ani tvary nom. *pl. (tvary typu *dve Ameriky*, *dva Hrony* sú maximálne exkluzívne). V deklinácii toponým funguje protiklad jedinečný singulár – jedinečný plurál, deklináciu toponým teda na najvyššom stupni charakterizujeme opozíciou singulárium tantum – plurálium tantum (porov. aj lexikalizačnú funkciu plurálu).

3 Onymická deklinácia

V nasledujúcom výklade si v náčrte všimneme deklinačný systém antroponým a toponým. Vychádzame z metodiky, ktorú uplatnila M. Sokolová v monografii *Nový deklinačný systém slovenských substantív* (2007). Stručne porovnáваме deklináciu apelatív s deklináciou proprií, a to v jednotlivých onymicky relevantných skupinách: pri antroponymách je to makrotrieda maskulín a feminín, pri toponymách sú to maskulína, feminína, neutrá. Plurálové tvary v rámci paradigmy berieme do úvahy len pri antroponymách, zatiaľ čo v skupine toponým sa na najvyššom stupni pracuje s opozíciou singulárium tantum – plurálium tantum. Zaznamenávame všetky tri typy deklinácie – mennú deklináciu, adjektívnu deklináciu a nesklonnosť (indeklinabiliá).

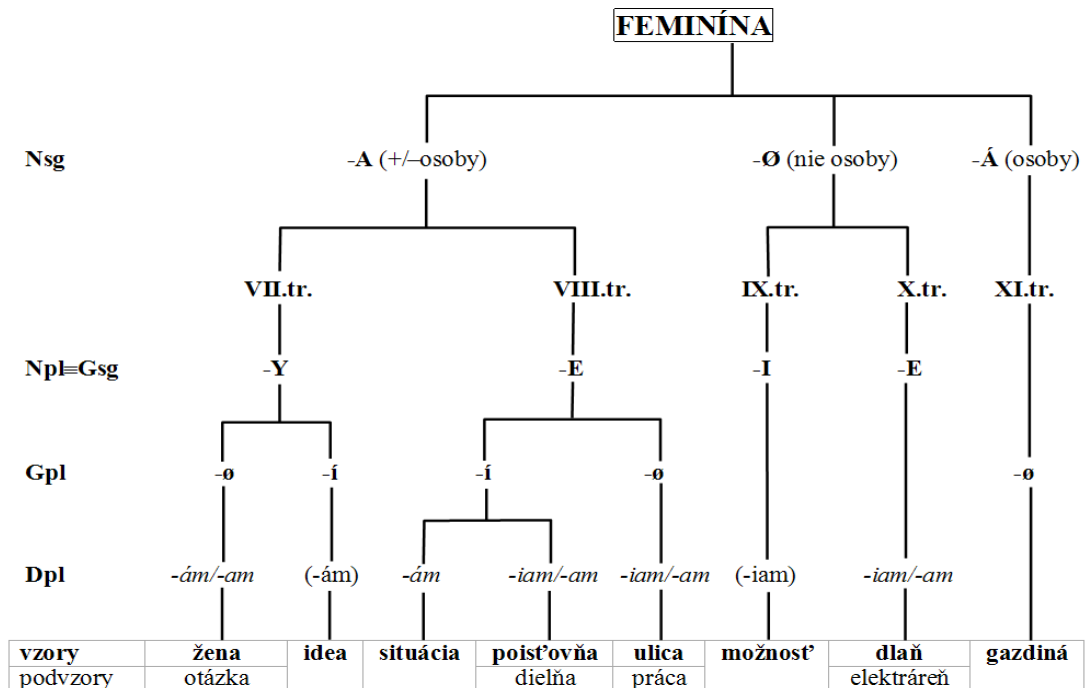
3.1 Antroponymická deklinácia

3.1.1 Maskulína

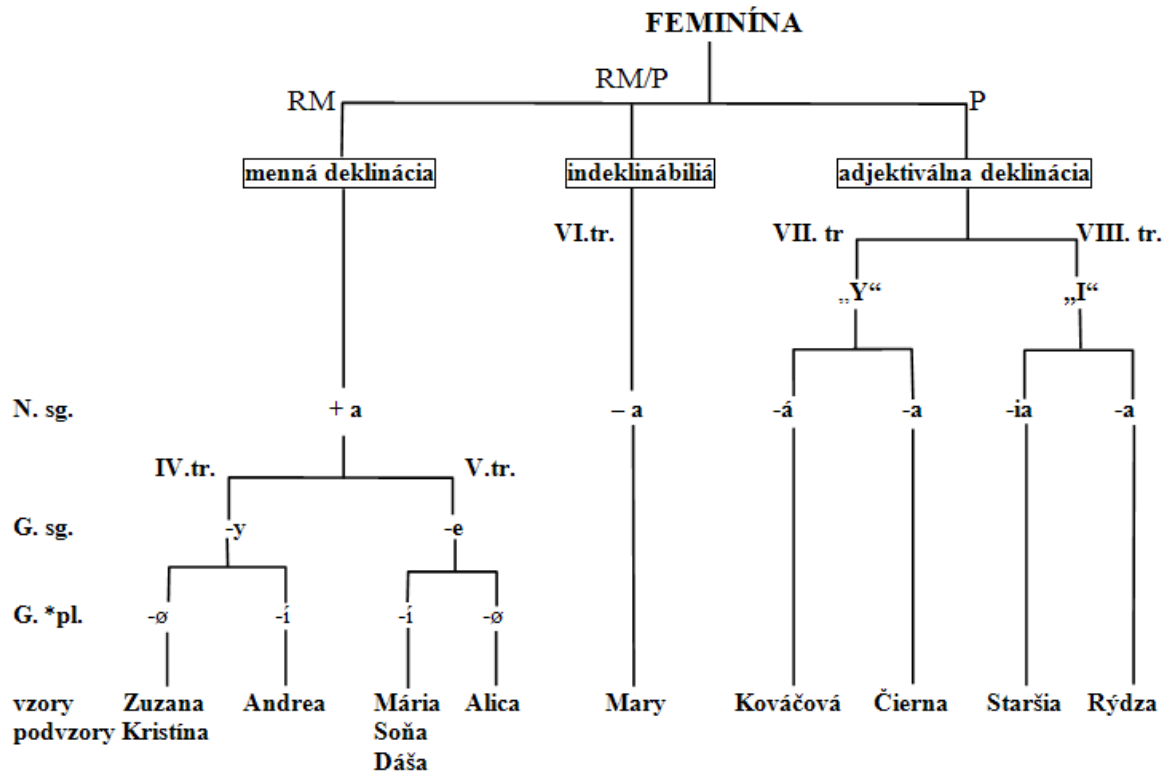
Algoritmické zachytenie mennej deklinácie maskulín vyzerá takto (porov. Sokolová, 2007, s. 70 n., Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková, 2007, s. 38 n.):

²¹ V skupinových antroponymách (etnonymá, obyvateľské mená) ako triede pomenovaní nachádzajúcich sa medzi apelatívami a propriami (porov. Semjanová, 1980; Sokolová, 2007, s. 13 – 15) sa nom. pl. tvorí pomocou všetkých troch relačných morférov (*Gréc-i*, *Kamerunčan-ia*, *Kazach-ovia*). Aj morfológický faktor tu prispieva k ich príznakovosti v rámci proprií (porov. termín M. Sokolovej – nepravé propriá). V ďalšom výklade skupinové antroponymá nebudeme brať do úvahy.

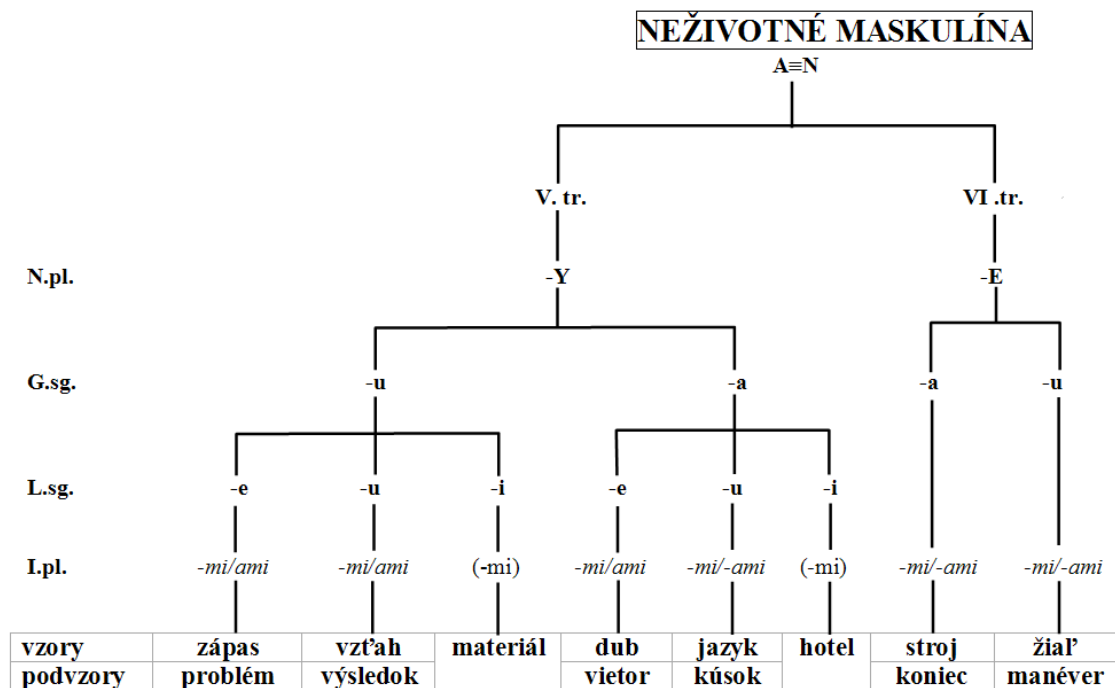
Algoritmus 3. Menná deklinácia apelatívnych feminín

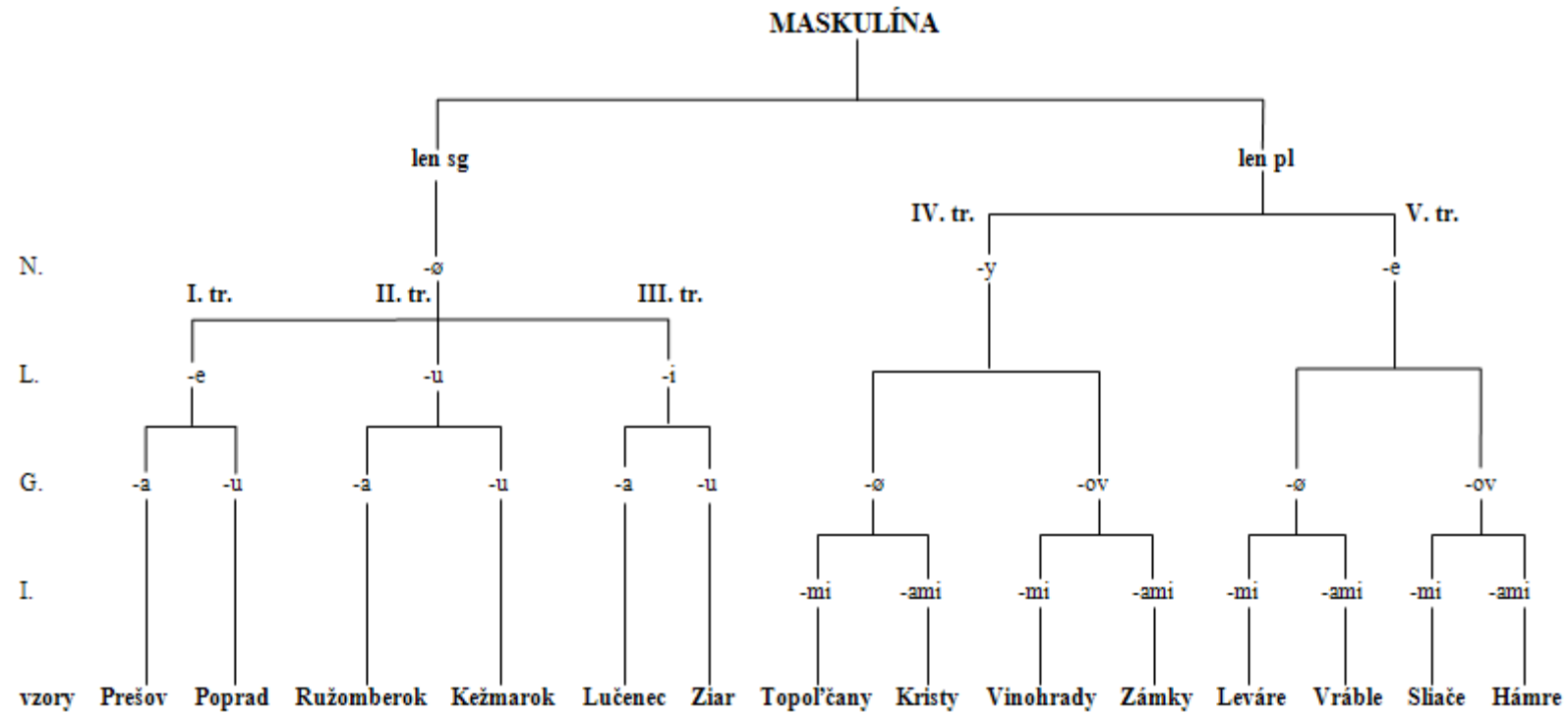
Algoritmus 4. Deklinácia antroponymických feminín

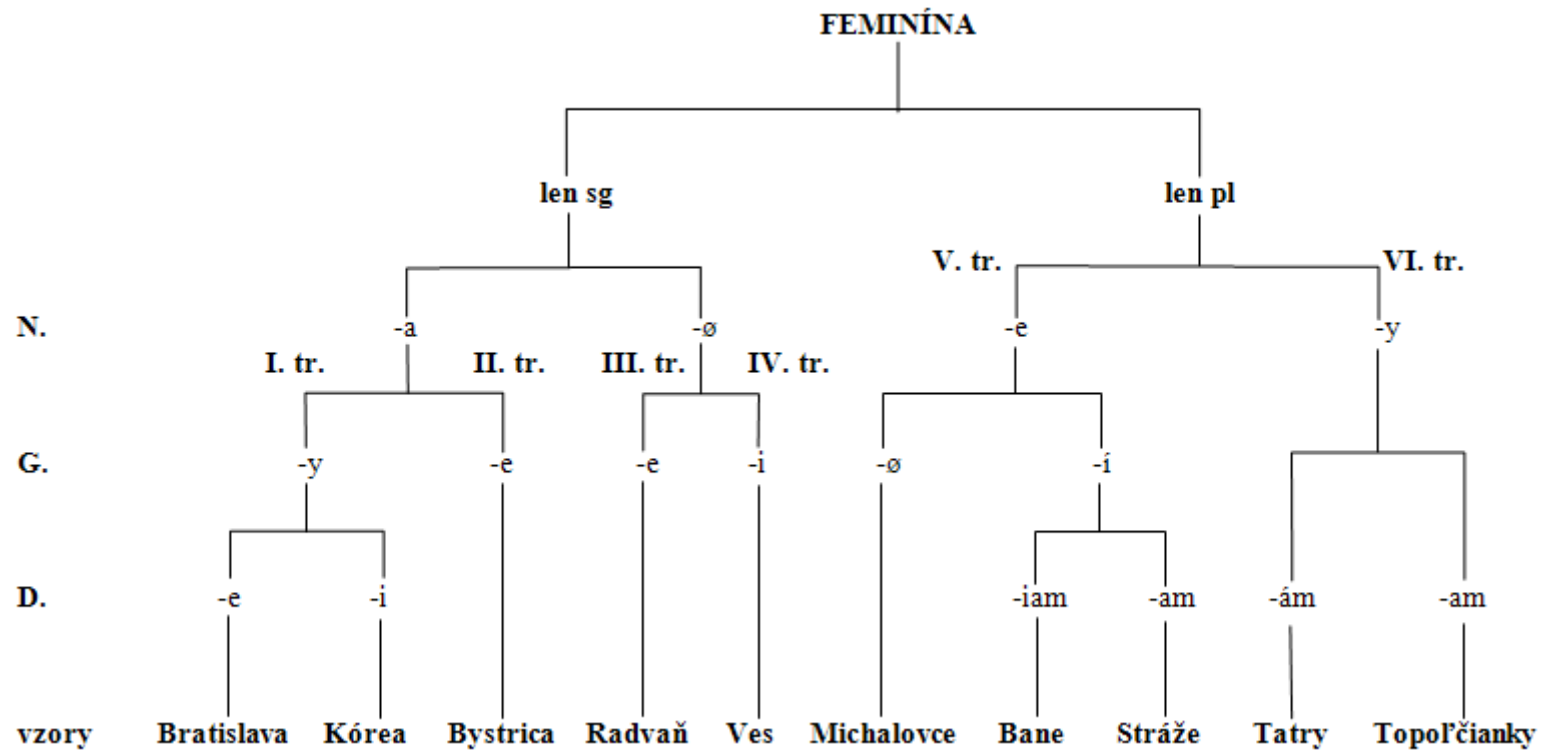
Algoritmus 5. Menná deklinácia apelatívnych neživotných maskulín

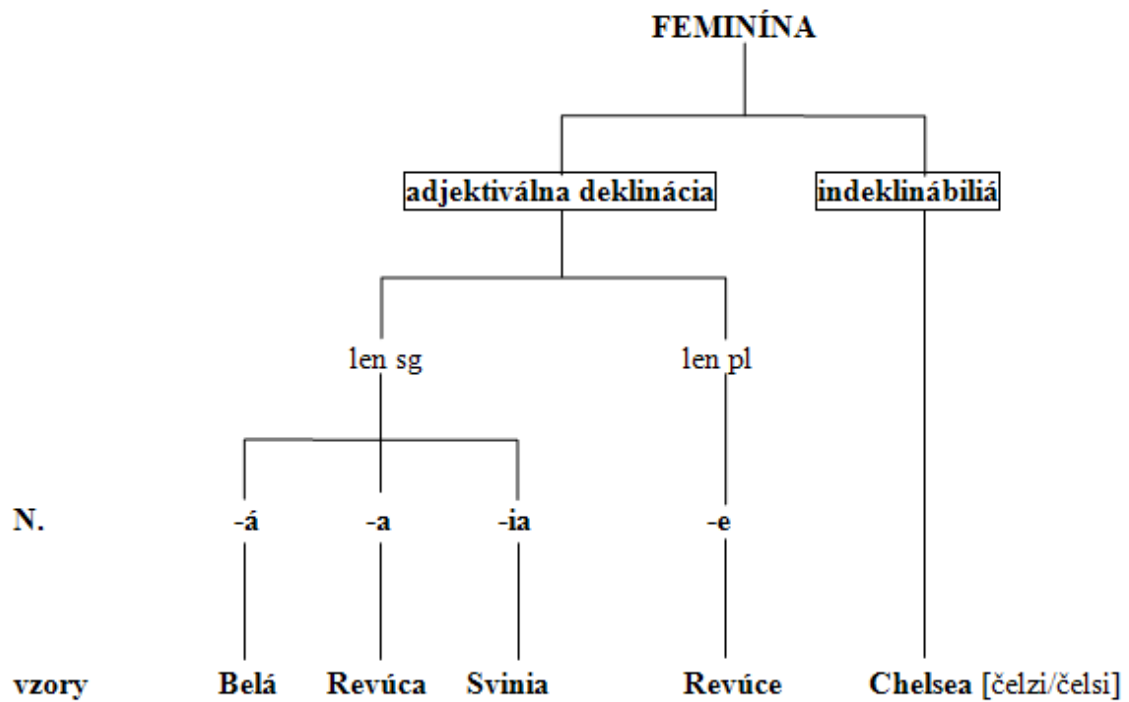
Algoritmus 6. Menná deklinácia toponymických maskulín

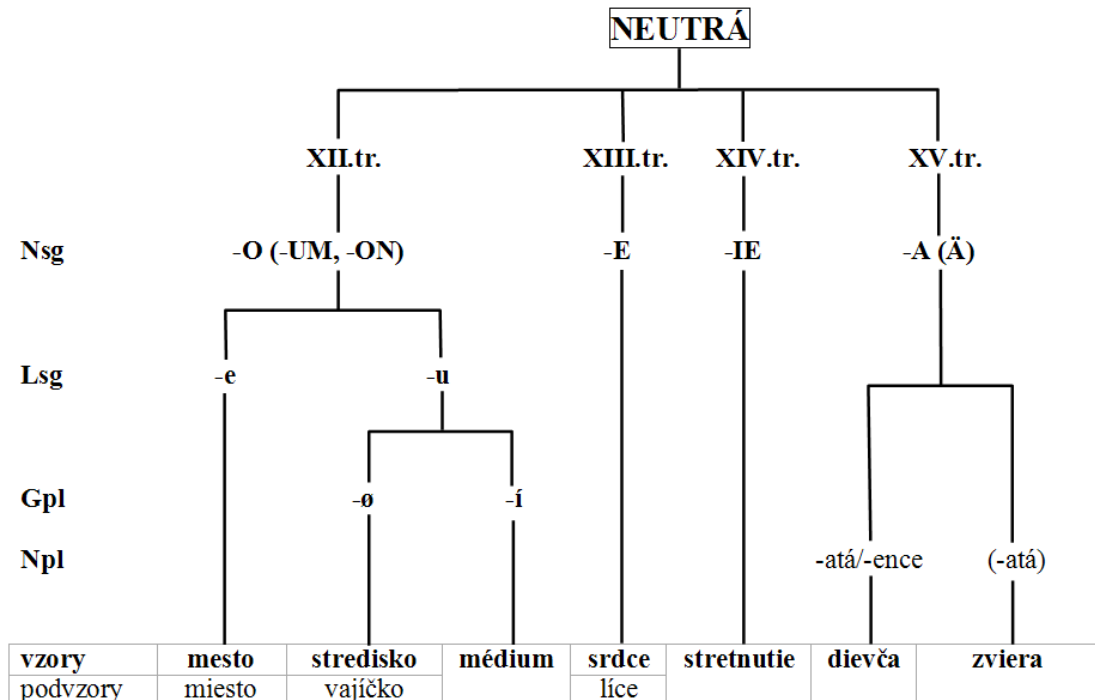
Algoritmus 7a. Menná deklinácia toponymických feminín

Algoritmus 7b. *Adjektiválna deklinácia a nesklonnosť toponymických feminín*

Algoritmus 8. *Menná deklinácia apelatívnych neutier*

Algoritmus 9. Deklinácia toponymických neutier

